

Who is Rostam's ancestor? Identification of the Ancestor of the Sam dynasty based on historical-comparative linguistics

Vol. 14, No. 2, Tome 74
pp. 151-189
May & June 2023

Farzad Ghaemi*

Abstract

One of the vague words of *Shāh-nāma* is the word "Karimān" («کریمان»), in two verses as Rostam's ancestor. Contemporary literature was influenced by Moein who considered Karimān to be Karim («کریم»), but lexicographers, manuscript scribes, poets of epic poems, and linguists considered it a special name. Despite this, they have failed to explain ambiguities related to the root of the word. Using Diachronic Etymology and Comparative Linguistics, this paper examines the historical forms of the word (Kār-framān, Kahrumān and Qahramān) in comparison with similar cases in official sources and folklore (Persian, Turkish, Kurdish and Arabic). The old form of the word, "Kār-framān", in the official usage meant agent in the court in matters such as treasury and in military usage, meant the king's appointment in of the military department. For this reason, this title has been attributed to Sistani heroes, and in particular, to Rostam's ancestor. The implicit meaning of courage is also derived from the military usage of the word, used in the Arabicized form ("Qahramān"). Ferdowsi also mentioned the form of this special name as Rostam ancestor, and changed "Kahrumān" to "Karimān" in order to rhyme with Narimān. The reconstruction of the story of this character in the cycle of Sistani epics, clarified his relationship with "Hūšang-Shāh", who in Sistani sources was the third king of Iran. Therefore, the problem of Karimān's attribution to Hūšang was also solved and it became clear why he was named the third king of Iran in a hemistich from the *Shāh-nāma*.

Keywords: Karimān, Qahramān, *Shāh-nāma*, manuscript, diachronic etymology, comparative linguistics.

Received: 25 May 2021
Received in revised form: 29 October 2021
Accepted: 28 November 2021

*Corresponding author: Assistant Professor, Persian Language and Literature, Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran; Email: ghaemi-f@ferdowsi.um.ac.ir
ORCID ID: <http://orcid.org/0000000306336894>

1. Introduction

One of the vague words of *Shāh-nāma* is the word "Karimān" («کریمان»), which is mentioned in two verses of *Shāh-nāma* as Rostam's ancestor. In two verses, Rostam is Zal's son; Zal is the son of Sām; Sām is the son of Narimān and Narimān is the son of Karimān. While in later texts, Narimān is assumed to be the son of Garshāsp (the famous Avestan warrior). Now, the main problem of the research is to clarify, what is the origin of the word Karimān, which has been one of the mysteries of *Shāh-nāma* scholars? Is it a specific word or a general word? Also, what is the relationship between its semantic changes and the linguistic context of *Shāh-nāma*, which is about Rostam's ancestors?

Research Question(s)

1. What is the relationship between the etymology of the word Karimān and its developments in the history of the Persian language with its use in the *Shāh-nāma* as the name of Rostam's oldest ancestor (main question)?
2. Why, despite many uncertainties, in the manuscripts of *Shāh-nāma*, the word Karimān was never replaced with another word?
3. What was the reason for the difference in the meaning of the word Karimān and its Arabic form in the Arabic language?
4. In the description of Karimān in the *Shāh-nāma*, what was the reason for mentioning Hūšang as the third king of Iran? While he was the second king of *Shāh-nāma*.

2. Literature Review

Contemporary literature was influenced by M. Moein. Moin, in the *dictionary of Dehkhoda* and its annotations on the old dictionary of *Borhān-e Qātea* considered Karimān to be Karim («کریم») (Tabrizi, 1982: v.1/p.195; Dehkhoda, 1993: v.12/p.18314). But lexicographers, manuscript scribes, poets of epic poems, and linguists considered it a special name. Moin's view has been repeated by most contemporary Iranian scholars. Despite this, they have

failed to explain ambiguities related to the root of the word. But western linguists and orientalists had a different view, which is closer to the opinion of the old lexicographers. F. Yusti considered the word Karimān as a special name and mentioned him as Rostam's grandfather, Narimān's father and Hüšang's son, and considered it to be the same as Garshāsp (1963: p. 162). Another German linguist, Wolff, in the glossary of the *Shāh-nāma*, in addition to introducing Karimān as the father of Narimān, for the first time mentioned the repetition of this word twice in the *Shāh-nāma* (1965: p. 648). Meanwhile, Christensen, in the book of *the Kianiān* (1931), put forward the theory that Avestan Garshāsp has been transformed into three characters in national stories, named Garshāsp, Sām and Narimān, and in the *Shāh-nāma*, the special name Karimān, as Narimān's father. and Garshāsp's son have been added to these names (1993: pp. 130-131). Finally, the only Iranian researcher who did not repeat Moin's opinion was Akbari Mofakher who, based on the frequency of the name Karimān and its Arabic form, Qahramān, in Kurdish epic poems, considered it a special name, but mentioned it in two verses of the *Shāh-nāma* to two characters. He attributed separately: one is the father of Narimān and the other is the son of Hüšang (2011: pp.15-37).

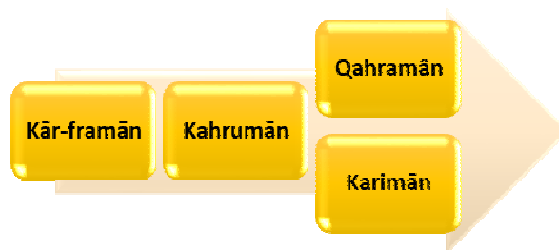
3. Methodology

The problem of this research is one of the areas of application of historical linguistics in literary studies, which solves the ambiguities of classical texts by focusing on linguistic transformations at the level of meaning. The theoretical approach of the research is also based on the knowledge of "semantics" which is based on the views of F. Saussure, the founder of modern linguistics, is formed. Saussure's view in analyzing the relationship between meaning and the passage of time was more inclined to aspects of synchrony, but after Saussure, important changes occurred in this knowledge. including L. Hjelmslev, the Danish constructivist linguist, who investigated the relationship between aspects of synchrony and diachrony in the use of language, and the French linguist, E. Benveniste, in his essay "Problèmes sémantiques de la

réconstruction", developed this view and combined etymological reconstruction with the examination of semantic components and the use of non-linguistic data. In this article, the theory of semantic reconstruction of language is used based on the analysis of aspects of synchrony and diachrony and the Benveniste approach.

4. Results

Finally, at the end of the article, the pattern of the structural evolution of the Middle Persian word "Kār-framān" in the form of the Dari Persian word "Karimān" in Ferdowsi's poem is shown in the form of the following schematic pattern:

In addition to the above structural model, from the point of view of semantics, the semantic evolution of the word Karimān can be seen in six layers of meaning, which starts from the origin of the word in ancient Persian and shows the path of its evolution until its use in the *Shāh-nāma*:

1. The general meaning of being an agent for the nobility; 2. The official job of presiding over taxes; 3. The officer of the army in the role of commander of the army; 4 and 5. The use of the third layer to name the leader of the Scythian dynasty in support of the Parthian king (in the Parthian federative system) and referring to Rostam's ancestor, with the form of the word "Kahrumān"; 6. Changing the form of the word to rhyme with Narimān in Ferdowsi's poetry

5. Discussion

The course of the word Karimān has been analyzed from the perspective of comparative linguistics in this article at several levels: 1. In Indo-European languages related to Persian (Kurdish), this word is found in two forms: Karī:mān and Qahramān. 2. In non-Indo-European languages that have influenced the Persian language due to its neighborhood (Arabic, Turkish, Azeri) it is written as Qahramān. 3. In folkloric literature (Persian, Ottoman Turkish, and Uzbek Turkish) it is also mentioned as Qahramān. The word "Ghahremān" in Persian, Turkish and Kurdish is associated with a hero who was the son of Tahmureth and the successor or minister of Houshang. Comparing this name with the name "Ghahremān" in Ferdowsi's *Shah-nāma* reveals that the root of his story was an ancient epic myth about Rostam's ancestor. The most important use of this name in popular literature is a story called *Ghahremān-nāma* with several variants, the original author of which is attributed to "Abu Tahir Tarsusi" in the sixth century AH. The origin of this work is folklore, so it can be related to the ancient source of the story in the cycle of Sistani epics, which had an oral form. The oldest texts of this story are in Turkish. After that, there are Persian and Kurdish versions of the work. This work, like *Iskandar-nāma*, is an international work related to the civilizations of the Middle East and is one of the similar important works between Persian and Turkish languages. The existing variants of this work can be divided into three parts: 1- Old *Ghahremān-nāma* in Turkish: The oldest part of the *Ghahremān-nāma* text remains in Turkish: 18 Ottoman Turkish manuscripts and three Uzbek-Uzbek manuscripts. The above 21 versions are not identical. Despite the variety in the style of writing and the details of the story, in all these manuscripts the name "Tarsus the Wise" is mentioned as the author. The plot and letters of the characters are the same in all these texts. It is also mentioned in all these texts that the work has been translated from a Persian work. Finally, this work was translated from Persian to Turkish during the Ottoman period.

2- Middle *Ghahremān-nāma* in Persian: The oldest Persian prose of this

story is related to two manuscripts from the twelfth century AH. Due to the old linguistic context and frequent references to "Hakim Tarsus" as a writer not found in new works, the high volume of Ottoman Turkish words and homogeneity with Turkish manuscripts that are two to three centuries older than Persian manuscripts, this work must be in the Ottoman period. So the original Persian work written by Tarsousi is gone.³ New adaptation: New Persian transcripts of Middle Persian manuscripts have been made in the Qajar period, which exist in different forms in the manuscripts available in the Libraries of the Iran. Also, the abbreviated form of this work has been published in lithography in Iran many times in the last hundred years.

6. Conclusion

Using Diachronic Etymology and Comparative Linguistics, this paper examines the historical forms of the word (Kār-framān, Kahrumān and Qahrāmān) in comparison with similar cases in official sources and folklore literature in Persian, Turkish, Kurdish and Arabic. The old form of the word, "Kār-framān", in the official usage meant agent in the court in matters such as treasury and in military usage, meant the king's appointment in of the military department. For this reason, this title has been attributed to Sistani heroes, and in particular, to Rostam's ancestor. The implicit meaning of courage is also derived from the military usage of the word, used in the Arabicized form of the word ("Qahrāmān"). Ferdowsi also mentioned the form of the special name of this word as the name of Nia Rostam, and changed "Kahrumān" to "Karimān" in order to rhyme with Narimān. The reconstruction of the story of this character in the cycle of Sistani epics, clarified his relationship with "Hūšang-Shāh", who in Sistani sources was the third king of Iran. Therefore, the problem of Karimān's attribution to Hūšang was also solved and it became clear why he was named the third king of Iran in a hemistich from the *Shāh-nāma*.

دوماهنامه بین‌المللی

۱۴۰۲، ش ۲ (پیاپی ۷۴)، خرداد و تیر ۱۴۰۲، صص ۱۵۱-۱۸۹

مقاله پژوهشی

<http://dori.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.80.2>

نیای رستم کیست؟ کشف هویت سرسلسله دودمان سام برپایه زبان‌شناسی تاریخی - تطبیقی

فرزاد قائمی*

استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۰۴

چکیده

از الفاظ مبهم و مورد اختلاف شاهنامه، واژه «کریمان» است که در دو بیت شاهنامه، در مقام نیای رستم آمده است. ادبای معاصر، متأثر از محمد معین، کریمان را جمع کریم و فرهنگ‌نویسان، کاتبان، حماسه‌سرایان و زبان‌شناسان آن را نام خاص دانسته‌اند، ولی در تبیین ریشه واژه ناموفق بوده‌اند. این جستار با روش ریشه‌شناسی در زمانی و زبان‌شناسی تطبیقی، اشکال تاریخی واژه (کارفرمان، کهرمان و قهرمان) را در تطبیق با موارد مشابه در منابع رسمی و عامیانه زبان‌های فارسی، ترکی، کردی و عربی بررسی کرده است. شکل کهن واژه، «کارفرمان»، به معنای گماشته دیوانی در اموری مثل خزانه (گنجوری) و در کاربرد نظامی، به معنای گماشته شاه در اداره سپاه بوده، به همین جهت، به پهلوانان سیستانی، و به‌طور خاص، به نیای رستم منتسب شده است. معنای مجازی شجاعت نیز از همین کاربرد ناشی شده، در شکل معرب لغت «قهرمان» به کار رفته است. فردوسی نیز، صورت اسم خاص این لغت را به عنوان نام نیای رستم ذکر کرده، برای اقتضای نریمان، «کهرمان» را به شکل «کریمان» تغییر داده است. بازسازی داستان این شخصیت در چرخه حماسه‌های سیستان، رابطه وی با هوشنگ‌شاه که در منابع سیستانی، سومین شاه ایران بود، روشن کرد و معمای انتساب کریمان به هوشنگ و سومین خسرو خواندن او نیز حل شد.

واژه‌های کلیدی: کریمان، قهرمان، شاهنامه، نسخه خطی، معناشناسی، ریشه‌شناسی، زبان‌شناسی در زمانی.

۱. مقدمه

واژه «کریمان» (Karīmān)، اول بار دو مرتبه در شاهنامه فردوسی، که پایه پیکره واژگانی زبان فارسی رسمی است، آمده، پس از آن به زبان عامیانه و دایره اعلام متون حماسی و مداخل فرهنگ‌های لغت فارسی، به عنوان یک اسم خاص افزوده شده است. با این همه، نه تنها ریشه‌شناسی و وجه اشتقاق و حتی فقه اللغة آن تا امروز مبهم مانده، خاص یا عام و ذات یا معنا بودنش نیز محل نزاع پژوهشگران بوده است؛ نزاعی که در آن، در یک سو ادبای بزرگ و شاهنامه‌پژوهان برجسته و در سوی مقابل، زبان‌شناسان و پژوهشگران تاریخ زبان قرار گرفته‌اند.

حال مسئله اصلی این است که روشن شود، واژه کریمان که از پرچالش‌ترین معماهای شاهنامه‌پژوهان بوده است، چه خاستگاهی دارد؟ خاص است یا عام؟ همچنین، نسبت تحولات معنایی آن با بافت کلام محتوای واژه که درباره نیاکان رستم است، چیست؟ این جستار، در چارچوب زبان‌شناسی تاریخی - تطبیقی (رده ریشه‌شناسی) با رویکرد معناشناسی در زمانی (که خود متضمن معناشناسی هم‌زمانی نیز هست) به بررسی نسبت سیر معنایی واژه مورد بحث با مسئله نیاشناسی رستم، در سه سطح معناشناختی پیش از شاهنامه، بافت زبانی شاهنامه و پس از آن می‌پردازد و می‌کوشد به پرسش‌های ذیل پاسخ دهد:

۱. معناشناسی در زمانی واژه کریمان، از فارسی میانه تا نو، با تکرار این اسم در معرفی نیای بزرگ رستم، چه ارتباطی دارد (پرسش اصلی)؟
۲. به چه علت، برای واژه کریمان در شاهنامه، ضبط جایگزینی در نسخ وجود ندارد؟
۳. دلیل تفاوت معنایی واژه کریمان و شکل معرب آن، در زبان عربی، چه بوده است؟
۴. چرا بافت واژه در شاهنامه با ساختار در زمانی‌اش از عصر باستان تا نو ناهمخوان است؟
۵. در توصیف کریمان در شاهنامه، دلیل ذکر هوشنگ در مقام سومین شاه ایران چه بوده است؟

فرضیات پژوهشی نیز با توجه به سوئیة کیفی پرسش‌ها شامل حدس‌های علمی ذیل، براساس شناخت دامنه منابع است:

۱. تحول معنایی کاربرد واژه کریمان از فارسی میانه (کهرمان/ کارفرمان) تا فارسی نو (قهرمان) با استحالة معنای آن از نقش کارگزاری برای شاه تا افاده شجاعتی که از همان نقش مستحیل

شده، همراه بوده است؛ اطلاق این صفت به عنوان اسم خاص برای نامیدن نیای رستم در ظرفیت تطابقتش با افسانه منسوب به این شخصیت در فولکلور (داستان قهرمان) اثبات خواهد شد (فرضیه بنیادین).

۲. پشتیبانی منابع رسمی، مثل فرهنگ‌های لغت فارسی، و همچنین فولکلوریک از تداوم واژه در زبان حماسی، مهجور نبودن واژه نزد کاتبان و عدم انگیزه حذف آن را از نسخ در پی داشته است.

۳. استحاله معنایی واژه در زبان فارسی، نسبت به زمان صدور واژه به زبان عربی (در ساخت «قهرمان»)، متأخر بوده، ساخت دخیل در عربی، به معنای کهن واژه متمایل است.

۴. دستبرد فردوسی، برای ورود واژه به سطح عروضی شعر، تحول ساختاری زبان را منحرف کرده است.

۵. در جستجوی اسناد مرتبط با داستان مرتبط با شخصیت کریمان، از منظر تطبیقی، دلایلی برای توجیه این جایگاه (سومین شاه) برای هوشنگ وجود دارد.

در این جستار، ضمن نقد مطالعات پیشین، کوشیده خواهد شد، با رویکرد زبان‌شناسی تاریخی - تطبیقی، میزان تحقق پاسخ‌های فوق روشن شود.

۱-۱. روش

در خلأ منابع اطلاعاتی، در شناخت معنای لغتی که کهن‌ترین اسنادش، بافت خود لغت است، ریشه‌شناسی، به عنوان یکی از روش‌های رویکرد زبان‌شناسی تاریخی، اهمیت پیدا می‌کند، زیرا با تحلیل در زمانی سیر آن، به بازسازی مستندات مفقوده درباره مصادیق لغت و رفع ابهامات آن می‌توان پرداخت. در جستار حاضر نیز شاهد همین وضعیت‌ایم: دو موضع از مهم‌ترین داستان‌های شاهنامه، تنها جایی از اثر است که اصلی‌ترین شخصیت شاهنامه فردوسی، رستم، نیاکانش را برشمرده، این نام (کریمان) را به عنوان نام نیای بزرگ دودمانش یاد کرده است. وجود یک ابهام در منابع پشتیبان داستان‌ها، تفسیرهای دوگانه متناقضی را از این واژه در منابع به دنبال داشته است. روش این جستار، برآیند پیکره متنی مستندات سیر این واژه در تاریخ زبان، در سطح پیکره‌ای از فرهنگ‌های لغت و تفاسیر واژگانی متن و منابع ادبی تبلورش در زبان‌های مختلف همجوار یا هم‌تبار با زبان واژه هدف است.

۲-۱. پیکره منابع تحقیق

سطح اول پیکره تحقیق شامل منابع پیشاشاهنامه‌ای و پساشاهنامه‌ای شخصیت کریمان است که تطور لغت کریمان را بر مبنای مستندات موجود در منابع تاریخ زبان فارسی و گزارش‌های متن هدف بررسی می‌کند:

۱. فرهنگ‌های عمومی و تخصصی.
  ۲. متن هدف (شاهنامه فردوسی) و منابعش (ادبیات پهلوی و ترجمه‌های خدای‌نامه‌ها).
  ۳. تفاسیر متن هدف (گزارش‌های شاهنامه) و تقلیدهای آن (منظومه‌های حماسی).
- سطح دوم پیکره تحقیق، شامل اشکال دیگر واژه هدف، در زبان‌های نزدیک به زمینه تطور واژه در بافت‌های همگراست که با رویکرد زبان‌شناسی تطبیقی، در سه ساحت اصلی ذیل بررسی می‌شود:
۱. منابع زبان‌های همخانواده (هندواروپایی) با زبان واژه هدف: حماسه‌های گُردی (ایران غربی)؛
  ۲. زبان‌های همجوار با زبان واژه هدف: منابع دیوانی سده‌های آغازین عصر اسلامی (عربی)؛
  ۳. منابع فولکوریک حاوی واژه متجانس با واژه هدف (مطابقت متون عامیانه فارسی و ترکی).

۲. چارچوب نظری، روش و پیکره منابع تحقیق

۲-۱. رویکرد نظری

وقتی یک واژه که معنا یا مصداق روشنی ندارد، در یک اثر کلاسیک، بدون جایگزینی با واژه معروف یا سهل‌تر، در همه نسخ اثر تکرار شده، درحالی‌که در هیچ‌یک از منابع اثر موجود نیست، بدین معنی است که برای کاتبان ادوار مختلف روشن بوده است. با توجه به این‌که واژه مورد بحث یک «نام» با پیشینه اساطیری - حماسی است، رفع ابهاماتش از طریق مطالعه و تحلیل ظرفیت دگرذیسی معنای واژه در زبان فارسی روشن می‌شود. برای این منظور باید معنای ریشه‌شناختی واژه در نسبت با منابع، در مقیاس زمان، روشن شود. این مسئله، از حوزه‌های کاربرد زبان‌شناسی تاریخی^۱ در مطالعات ادبی است که با تمرکز بر دگرگونی‌های زبانی در سطح معنی، به حل مسائل و ابهامات

متون بزرگ، اعم از متون مقدس یا شاهکارهای ادب کلاسیک، کمک می‌کند (برای نمونه این جستارها، رک: ضیای آذری و همکاران، ۱۳۹۸، صص. ۷۳-۹۸؛ قائمی، ۱۳۹۹، صص. ۳۳۷-۳۶۲). رویکرد نظری تحقیق نیز مبتنی بر دانش «معناشناسی»^۲ است؛ از شعب علم زبان‌شناسی که با تحلیل دلالت‌های زبانی، معنا را در جریان زمان بررسی می‌کند. معناشناسی، دانشی است که بنیادش با دیدگاه‌های فردینان سوسور^۳، از بانیان تفکر ساخت‌گرا و پدر زبان‌شناسی جدید، شکل گرفته است، نگاه سوسور به نسبت معنا با زمان، بیشتر در زمانی بود و ساختار زبانی را پیشینی و وابسته به قوانین غیرانعطاف‌پذیر حاکم بر آن می‌دانست (Saussure, 1959, p.90; Herdan, 2012, p.329). بعد از سوسور، تحولات مهمی در این دانش رخ داد. ازجمله لوئیس یلمسلوف^۴، زبان‌شناس ساخت‌گرای دانمارکی، مفهوم کاربرد و خلاقیت کاربران را در استفاده از زبان را جایگزین نظر سوسور درباره ماهیت تقلید از یک امر پیشینی در استفاده از زبان کرد (1961, p. 92)؛ بدین‌صورت که معنا در فرایندی در قالب زبان ساخته می‌شود که متضمن گسترش معانی و تغییر دلالت‌های معنایی واژگان در طول زمان است. بر همین مبنا، او نقش زمان را در مطالعه زبان دخیل کرد و دیدگاه در زمانی را در معناشناسی اولویت داد. یلمسلوف، از پیش موجود بودن معنای زبان را نقد کرده، معتقد بود، هر معنا را یک فرایند معنایی شکل داده است (1963, pp. 39-40).

۱. دیدگاه یلمسلوف در مورد رابطه بین تحلیل هم‌زمان و در زمان، راه‌های جدیدی را برای درک تغییرات تاریخی زبان باز کرد و زبان‌شناس فرانسوی، امیل بنونیست^۵، در مقاله «مسائل معناشناختی بازسازی»^۶، این دیدگاه را توسعه داد (1971, pp. 249-264; 1954, pp. 251-264). او باور داشت، معنای الفاظ در هر زمانی از طول تاریخ، برای گویشوران نزدیک خود با معنای هم‌زمان قابل درک بوده، امروز تنها راه درک این معانی، «بازسازی فرایندهای تاریخی» زبان، بر مبنای تلفیق مطالعه در زمانی و هر زمانی است (1966, pp. 289-307). برپایه مکتب ساختارگرا که بر رابطه محتوا و بیان متمرکز بود، تلفیق روش هم‌زمان و در زمان در نظریه بنونیست، بدین صورت بود که او «بازسازی ریشه‌شناختی» را با بررسی مؤلفه‌های معنایی، با استفاده از داده‌های غیرزبانی، ترکیب کرد (Benveniste, 1969, vol.2/pp.95-97; Rauch, 2018, p. 101). بر همین مبنا، برای درک معنای یک واژه یونانی (مثلاً واژه مربوط به شاه در شعر هومر) لازم است، معنای ریشه‌شناختی این واژه با مفهوم مصداق آن تطبیق داده شود (Jones, 2004, p. 134). این گونه است که برای درک

تغییرات در زمانی معانی مختلف یک واژه فارسی کهن ممکن است، متن همزمان آن در زبان مورخان یونانی کمک کند، همچنان که اسناد مرتبط با سیر این واژه در طول زمان نیز برای درک روند دگرگونی در معانی لفظ یا تعبیر مورد نظر نقش همگرا دارند.

در این جستار، از نظریه بازسازی معناشناختی زبان بر مبنای روش در زمانی - هم زمانی در رویکرد بنونیست استفاده شده، با همین رویکرد، روش، برپایه پیکره متنی موجود، در دو سطح در زمان و هم زمان با متن معیار حاوی واژه هسته تبیین شده است.

۳. نقد پیشینه

۱-۳. پیشینه واژه

واژه «کریمان» (Karīmān)، در هیچ یک از متون اوستایی، پهلوی و ترجمه‌های خدای‌نامه‌ها دیده نشده، اول بار در دو بیت شاهنامه بر زبان رستم آمده است. نخست در «رستم و سهراب»، جایی که تهمتن، پس از «انبار شدن با [تهمینه] به راز»، مهره خود را برای نشان‌دار شدن هویت فرزندش به وی سپرده است، از فرمندی او چنین یاد می‌کند:

ورایدونک آید از اختر، پسر	بیندش به بازو، نشان پدر
به بالای سام نریمان بود	به مردی و خوی کریمان بود
فرود آرد از ابر، پران عقاب	نتابد به تندی، بر او، آفتاب...

(فردوسی، ۱۳۸۶، ج. ۲/ص. ۱۲۴ ب ۸۷-۸۹)

دوم در «رستم و اسفندیار»، وقتی در مقابل حمله تند «شاه»، به دفاع از افتخارات دودمانش می‌پردازد:

جهاندار داند که دستان سام	بزرگست و با دانش و نیک‌نام
همان سام، پور نریمان بده ست	نریمان گردد از کریمان بده ست
بزرگست و هوشنگ بودش پدر	به گیتی، سیوم خسرو تاجور

(همان، ج. ۵/ص. ۳۴۶ ب. ۶۴۹-۶۵۱)

البته در نسخه لندن (۶۷۵ ق)، به جای هوشنگ، کرشاسپ آمده که به نظر خالقی مطلق «از دستبردهای ماهرانه کاتب لندن» (۱۳۸۹، ج. ۲/ص. ۲۹۲) برای رفع دشواری توجیه وجود هوشنگ در مقام نیای رستم بوده است.

نکته کلیدی این که در هردو بیت فوق، موضوع گفت‌وگو، نیاکان رستم بوده است (در ادامه، برای پرهیز از تکرار، از دو یادکرد فوق، به ترتیب، با عنوان بیت ۱ و ۲ یاد خواهیم کرد). لفظ «کریمان» در این دو بیت، بدون هیچ اختلافی، در اغلب نسخ شاهنامه موجود است؛ در این بین، همه ۱۵ نسخه به کاررفته در جلد دوم تصحیح خالقی (۱۲ نسخه اصلی و ۳ فرعی) بیت ۱ را دارند، ولی بیت ۲ در دو نسخه از ۱۶ نسخه جلد پنجم (۷ اصلی و ۹ فرعی)، نسخ استانبول (س) و دوم لندن (۲ل) موجود نیست. از نسخ شاخص استفاده نشده در تصحیح خالقی نیز، قدیم‌ترین نسخه ایران موسوم به سعدلو (سده ۸)، هردو بیت را دارد (ص. ۱۴۱، ۵۵۲). ولی بسیاری از نسخ مهم فقط بیت ۱ را دارند؛ از جمله نسخ سن‌ژوزف متعلق به سده ۷ (ص. ۱۲۳)، نسخه ۸۳۴ ق سلیمانیه (ص. ۷۶) و حاشیه ظفرنامه حمدالله مستوفی (ص. ۲۲۵). بدین ترتیب، تنها بیت دوم در برخی نسخ حذف شده است (ن. ۲۰، ۷). لیکن در هر نسخه که بیت را دارد، واژه بدون حتی یک تحریف، همه‌جا موجود است. بنابراین در اصالت آن در شاهنامه تردیدی نیست.

علمای علم لغت نیز با ناسخان هم‌داستان بودند. در میان فرهنگ‌نویسان، نخستین درج مدخل «کریمان»، به مؤید/الفضلاء، (۹۲۵ ق)، و برهان (۱۰۶۱ ق)، در هند تعلق داشت که کریمان را «پدر نریمان و جد پدری رستم» دانسته بودند (دهلوی، ۱۰۱۳ ق، ص. ۲۸۷؛ تبریزی، ۱۳۶۲، ج. ۳/ص. ۱۶۳۴). دومین فرهنگ تخصصی شاهنامه در سده ۱۱ هجری (۱۷ میلادی) در قلمرو عثمانی (لغت شاهنامه: ترکی)، و دیگر فرهنگ‌های عمومی هند چون لغت رشیدی و آندراج، و فرهنگ‌های قجری، از جمله انجمن‌آرا و ناظم‌الاطباء، ضمن ثبت همین معنا برای کریمان، بیت ۱ را در مقام شاهد درج کرده، نسبت به نسخ اقدم، به جای «خوی»، «زور» ضبط کرده بودند [... به‌مردی و زور کریمان... (بغدادی، ۱۳۸۲، ص. ۳۱۰؛ رشیدی، ۱۳۳۷، ج. ۲/ص. ۱۱۲۵؛ محمدپادشاه، بی‌تا، ج. ۵/ص. ۳۴۰۲؛ هدایت، ۱۲۸۸ق، انجمن هفدهم، ص‌کز-کز؛ نفیسی، ۲۵۳۵، ج. ۴/ص. ۲۷۹۲).

بدین ترتیب، در فرهنگ‌های قدیم تنها به اولین یادکرد نام کریمان که در همه نسخ شاهنامه مذکور است، اشاره شده بود.

۲-۳. پیشینه تحقیق

سیر تحقیقات جدید درباره کریمان از غربی‌ها آغاز می‌شود. استاد زبان‌شناسی تاریخی - تطبیقی ماربورگ، فردیناندیوستی (۱۸۳۷-۱۹۰۷م). با ارجاع به ترجمه بیت ۲، نوشته بود که: «کریمان، جد رستم و پدر نریمان (که گرشاسپ است)، و پسر هوشنگ بوده است» (1963, p.162). او «پدر نریمان» و گرشاسپ را با احتیاط، یکی فرض کرده، با تبیین ضبط Karīmān (ibid, p.158)، آن را، «صورت تغییر یافته Narīmān» دانسته بود (ibid, p.162). دیگر زبان‌شناس آلمانی، ولف در تنها فرهنگ بسامدی شاهنامه (۱۹۳۵م)، علاوه بر معرفی او به پدر نریمان، برای اولین بار دو مرتبه تکرار این لغت در شاهنامه را برشمرده بود (1965, p.648).

در همین حین، نظریه کریستن‌سن، در کیانیان (۱۹۳۱م) طرح شد که گرشاسپ اوستایی در داستان‌های ملی به سه تن، به نام‌های گرشاسپ، سام و نریمان و مشهور به پدر امرای سیستانی تبدیل شده، در شاهنامه، بدین اشخاص، دو نام افزوده شده است: گرشاسپ پسر ژو [دهمین شاه پیشدادی] و کریمان، پدر نریمان و پسر گرشاسپ، که از وی تنها نامی در شاهنامه مانده است (1993, pp.130-131). برای همین استدلال، در تحلیل بیت ۲، از بین دو تصحیح رایج زمان خود، با وجود برتری مول، ضبط وولرس را ترجیح داد، چراکه برپایه نسخه جدیدتر، به جای هوشنگ، گرشاسپ درج کرده (ibid, p.150). ریشه‌شناسی کریمان را نیز مرکب از mān + میانوند + kar دانسته بود (ibid, p.130).

نظر کریستن‌سن سه اشکال کلیدی دارد: پادشاهی گرشاسپ ژو، روایتی الحاقی و فاقد اصالت است (ر.ک: خالقی، ۱۳۷۲، ص. ۱۶۵-۱۶۷). همین‌طور قرائت وولرس، محصول تحریف ن.لندن برای کتمان ارتباط کریمان و هوشنگ بوده، فرض نقش پدری گرشاسپ برای کریمان نیز مردود است. سوم، امتزاج ریشه‌شناختی مفروض وی بر هیچ استدلال زبان‌شناختی نیست. با توصیف وی، کریمان باید ترکیب دوسویه یا بدل^۱ باشد که هریک از اجزای آن به یک مصداق یکسان (مثلاً به یک فرد) دلالت دارند. با نگاه به پیشینه این نوع ترکیبات در فارسی نو، فرایند امتزاج ترکیبات دوسویه وقتی به کاهش یا افزایش واج، ابدال، ادغام، مزج یا جابه‌جایی آوایی در ساخت واژه منجر می‌شود که دو سویه، هردو اسم معنا باشند (واژه‌هایی مثل چنو، هشیار، شاهسپر و سکنجبین). حتی یک ترکیب در فارسی نو یافت نمی‌شود که امتزاج میان دو علم رخ داده باشد. بدین ترتیب، اگر کریمان متعلق به

فارسی نو فرض شود، چنین توصیفی محال است. دلیل دیگر این است که مطابق جست‌وجوی در زمانی واژه‌گرشاسپ، این واژه در فارسی نو با «گ» آغاز می‌شده (ر.ک: خطیبی، ۱۳۹۰، صص. ۱۵۵-۱۶۴)، فرض صامت آغازین «ک» برای طرف اول ترکیب در دوره نو پذیرفتنی نیست. چنین امتزاجی در فارسی میانه یا کهن نیز منتفی است، زیرا نریمان در ساخت میانه و کهن، به‌ترتیب nairam و naire-manav بوده، تصور اشتقاق تکواژ (i)-mān از آن‌ها غیرممکن است.

پس از این، محمد معین در تحشیۀ برهان، و تکمیل لغت‌نامه، درمورد توضیح برهان درباره کریمان گفت: «این معنی نادرست است و منشأ آن ظاهراً بیت زیر است از شاهنامه...». او با ارجاع به بیت ۲، با سنو معنی «از یادداشت مؤلف» (یعنی نقل مستقیم بیت از شاهنامه) ولف را به دلیل «به‌همین اشتباه دچار شد[ن]» سرزنش کرده، درباره معنای لغت در بیت فردوسی چنین استنتاج کرد که: «در اینجا کریمان جمع کریم عربی است به سیاق فارسی» (ر.ک: تبریزی، ۱۳۶۲، ج. ۱/ص. نووپیچ و ج. ۳/ص. ۱۶۳۴؛ دهخدا، ۱۳۷۲، ج. ۱۲/ص. ۱۸۳۱۴؛ ج. ۱۵/ص. ۱۵۶). معین در ادامه، ضمن نقل بیت ۱ از رشیدی، اظهارنظری عجیب‌تر کرده و نوشته است: «رشیدی بیت زیر را از فردوسی شاهد آورده و انتساب آن، بدان گویندۀ بزرگ مورد تأمل است...» (همان).

اگرچه دانش نسخه‌شناسی شاهنامه هنوز در مراحل ابتدایی بود، جای شگفتی دارد که ادیب بزرگی چون معین، چگونه در صحت انتساب بیتی به فردوسی تردید کرد که در همه نسخ وجود دارد.

ثبت یک اظهارنظر غیردقیق از معین، سرآغاز تردیدهای شاهنامه‌پژوهان نسبت به این واژه شد. در مورد آرای پژوهشگران حول واژه کریمان، مرزبندی ادبا از متخصصانی که با پشتوانۀ دانش زبان‌شناسی یا حداقل ملاحظات زبانی به مسئله نگرسته بودند، قابل‌تأمل است. آموزگار، در پژوهشی پیرامون گرشاسپ، نظر کریستن‌سن را درباره معنا و ساختار ترکیبی واژه (کر+ی+مان) تکرار کرد (۱۳۸۱، ص. ۱۱). پژوهشگری دیگر نیز با تردید، کریمان را تحریف نام گرشاسپ در خدای‌نامه، یا لقبی ویژه وی در خاندان رستم دانسته است (خطیبی، ۱۳۹۱، صص. ۴۱۶-۴۱۷). عدم وجود مستندات برای فرضیۀ این‌همانی کریمان و گرشاسپ، این فرض را غیرقابل اثبات کرده است. در مقابل این دیدگاه، نگاه غالب ادبا به واژه تحت تأثیر معین بوده است. شاخص‌ترین شاهنامه‌پژوه عصر، خالقی‌مطلق، در هردو بیت، آن را جمع کریم عربی و به معنی بخشندگان (۱۳۸۶،

ج. ۹۰/ص. ۴۹۸؛ ج. ۱۰/ص. ۲۹۲) و «برابر با جوانمردان» و مرتبط «با آیین جوانمردی و فتوتیان که دارای ریشه کهن ایرانی است» دانسته است (همان، ج. ۹۰/ص. ۴۹۸).

با توجه به نبودن واژه کریم در لغات عربی شاهنامه، کاربردش در این دو بیت، آن هم فقط به صورت جمع – دقیقاً در دو موضعی که از نیاکان رستم بحث می‌شود – پذیرفتنی نیست. ضمناً زمینه ایرانی سنت عیاری، ارتباط با این واژه خاص را تبیین نمی‌کند. با وجود مقبولیت ریشه‌های باستانی عیاری، تشکیل مسلک اجتماعی فتوت در دوره اسلامی، با تصوّف مرتبط بود؛ در حدی که در منابع این طریقت، ضمن «عِلْم» خواندن فتوت، آن را «شعبه‌ای از علم تصوّف و توحید» با «موضوع انسان» دانسته بودند (کاشفی سبزواری، ۱۳۵۰، ص. ۵: رسایل جوانمردان، ۱۳۷۰، ص. ۶۶). همچنین در این منابع، واژه «جوانمرد» معادل فتی به کار رفته است و اگر یکی از معانی کریم، جوانمرد باشد، این تناسب در سطح قاموسی واژه هست، نه اصطلاحی؛ چه در هیچ‌کدام از منابع فتوت، ذیل لغت «کریم»، به معنای عیار و فتی اشاره نشده، در رسایل متأخر نیز لغت «کریم» بدان معنی رواج نداشته است. حال با چه وجهی می‌توان گفت، در قرن ۴، رستم نیاکانش را از شمار «کریم»ان، به معنی اهل فتوت، خوانده بود!

او همچنین در مورد علت سومین دادگر خواندن هوشنگ می‌گوید: «گویا از این روست که سیامک را نیز در شمار آورده‌اند» (همان، ج. ۱۰/ص. ۲۹۲). او در این توجیه، اصل معما را فرو نهاده است که چرا باید نژاد رستم به هوشنگ برسد؟ ضمن این که برخلاف واژه «شاه»، واژه «خسرو» در زبان فارسی برای شاهزادگان و فرد غیرپادشاه «حتی یکمورد» کاربرد نداشته، خواندن سیامک بدان، مطلقاً ناپذیرفتنی است.

در هر حال، قول خالقی، و پیش از او، معین، بسیاری از ادبا، به ویژه گزارش نویسان شاهنامه را به تکرار آرای ایشان سوق داده است (ر.ک: آیدنلو، ۱۳۹۰، ص. ۸۹۵؛ کزازی، ۱۳۸۶، ص. ۳۳؛ ۱۳۸۴، ص. ۱۷۲؛ رستگارفسایی، ۱۳۷۳، ص. ۱۰۳؛ ۱۳۷۴، ص. ۲۰۵؛ یاحقی، ۱۳۷۰، ص. ۳۹۸؛ معین فر، ۱۹۷۰، ص. ۴۱؛ شعار، ۱۳۶۳، ص. ۷۰؛ جویی، ۱۳۷۴، ص. ۷۱؛ ۱۳۸۲، ص. ۱۰۳)؛ آرای که وجود داستان‌های متعدد درباره کریمان در متون عامیانه و منظوم فارسی – ترکی و کردی (که در ادامه بدان می‌پردازیم) و همچنین شناخته شده بودن این نام برای کاتبان شاهنامه (که لغات مبهم را در موارد مشابه حذف می‌کردند) و فرهنگ نویسان، آن را نامحتمل می‌کند.

در نهایت، اکبری مفاخر، برپایه تعدد وجود کریمان و گشته آن، «قهرمان»، در منظومه گورانی هفت/شکر، آن را با قطعیت، اسم خاص، لیکن مرجع دو بیت شاهنامه را دو شخصیت جداگانه دانست: یکی پدر نریمان در رستم و سهراب و دیگری فرزند هوشنگ در رستم و اسفندیار (۱۳۹۰، صص. ۳۷-۱۵). او برپایه ادعای عدم وجود واژه کریمان در دیگر متون حماسی فارسی فرض کرد: «فردوسی به واسطه منابع دیگری، همچون روایت‌های گوسانی نقالی گورانی با نام کریمان... آشنایی داشته است» (همان، ص. ۳۲) این درحالی است که این نام در متون حماسی متأخر فارسی حضور دارد. همچنین اشاره فردوسی به نیای رستم در این دو بیت، به یک فرد واحد است و محقق، چون نتوانسته ارتباط دو بیت با هم و کریمان با هوشنگ را توضیح دهد، ناگزیر کریمان را دو تن فرض کرده، در حالی که اشاره هردو موضع به یک تن، نیای رستم بوده است.

بدین ترتیب، با وجود همه این پژوهش‌ها، کلاف معمای کریمان همچنان سردرگم مانده است. در ادامه، به بررسی تطبیقی منابع محتوای ساخت‌هایی متجانس با این نام خواهیم پرداخت.

۴. سیر واژه کریمان از منظر زبان‌شناسی تطبیقی

۴-۱. زبان‌های هم‌خانواده با زبان فارسی (کردی)

در میان زبان‌های هندواروپایی هم‌خانواده با زبان فارسی، بیشترین پیکره متنی حماسی در ایران غربی یافت می‌شود. شاهنامه‌ها و متون عامیانه منظوم و منثور کردی، حاوی داستان‌ها و شخصیت‌های آشنای حماسه ملی ایران با صورت اصیل خود، بعضاً با ریشه‌های بکر پیشاشاهنامه‌ای است. از جمله، در منظومه هفت/شکر گورانی، سام، و در مواردی خود رستم (مجموعاً هفت‌بار) و در روایت هورامی رستم و سهراب، زاله (زال)، «پور کریمان» (puŕ-e Karî:mân) خوانده شده‌اند (ر.ک: همان، صص. ۱۸-۲۲). همچنین در متون حماسی کردی، کریمان گاه «قهرمان» (Qahramân) نامیده شده است. در هفت/شکر، همچنین از «قهرمان قهار»، به عنوان بزرگ دودمان سام (همان، ص. ۲۴) و در دستنویس جوهرپوش، از فرامرز با صفت «قهرمان‌نژاد» (همان، ص. ۲۵) و قهرمان صاحب‌دست و گرز (سنجیدنی با لقب گرزور گرشاسپ) یاد شده است (همان، ص. ۲۶)؛ ضمناً در این متن و دومتن ببر بیان و شاهنامه حقیقت، پهلوان دیگری نیز به نام قهرمان وجود دارد (ر.ک: همان، صص. ۲۶-۳۱). همچنین منظومه‌ای به نام قهرمان‌نامه به

زبان گورانی در شرح پهلوانی‌های قهرمان، پدر نریمان، به درویش‌قلی کردی (متوفی ۱۳۱۶ش) منسوب است (لطفی‌نیا، ۱۳۸۸، ص. ۱۸۳).

۲-۴. های همجوار با زبان فارسی (عربی و ترکی آذری)

واژه قهرمان در اشعار موسوم به جاهلی و در قرآن مجید وجود ندارد، بنابراین ورود کلمه به زبان عرب مربوط به دوران پس‌اسلامی است. تمام لغویون بزرگ عرب، از جمله واضعان علم نحو عربی، احمد خلیل فراهیدی، در اولین لغت‌نامه عربی، العین و سیبویه پارسی، بر فارسی بودن کلمه تصریح دارند (فراهیدی، ۱۴۰۵، ج. ۴/ص. ۱۱۱؛ زبیدی، ۱۳۰۶، ج. ۷۱/ص. ۵۹۹؛ الاسد، ۱۹۸۸، ص. ۵۹۲).

ابن برّی نحوی، زبان‌شناس مصری سده ششم، قهرمان را معرب و به معنای امین یک سرزمین معرفی می‌کند (همان). در قرون ۷ تا ۸ هجری به ترتیب، ابن اثیر (بی‌تا، ج. ۴/ص. ۱۲۹) و ابن منظور (۱۴۰۸، ج. ۱۲/ص. ۴۷۷)، واژه را ذیل قهرم (مقلوب قهرم) و به معنای کسی که حافظ و مسلط بر اعمال و رفتار افراد تحت امر خود است، آورده‌اند. ابن منظور در عبارتش («هو کالخازن و الوکیل الحافظ لا تحت یده والقائم بأمر الرجل») از الفاظ خازن (خزانه‌دار)، وکیل (گماشته)، حافظ (نگهدار) و قائم (استوار) استفاده کرده است. در این الفاظ، «نگهدار» اصطلاحی است که در شاهنامه، برای پهلوان پیش‌روی سپاه در غرض و سالار و ارشد سپاهیان به کار می‌رود (رک: فردوسی، ۱۳۸۶، ج. ۳/ص. ۱۱، ب. ۱۴۲، ۱۵۰، ۱۵۴، ۱۵۵). «قائم» نیز به خویشکاری پهلوانی نزدیک است. گنجوری و گماشتگی نیز با نقش برخی پهلوانان در نظام دیوانی منطبق بوده است. حتی تنها جایی در ابیات اصیل شاهنامه که از گرشاسپ یاد شده، او گنجور فریدون خوانده شده است (همان، ج. ۱/ص. ۱۳۲، ب. ۶۹۲). به نظر می‌رسد که برجسته شدن نقش دیوانی و عامل بودن و افاده نقش پیشکاری برای قهرمان در زبان عربی، به رواج نقش دیوانی این کلمه در فرهنگ عربی مربوط بوده است. از مهم‌ترین اسناد جست‌وجوی این کارکرد برای واژه، وجود آن در خطبه‌ای از نهج البلاغه – نامه ۳۱، وصیت امام به فرزند ارشد ایشان، حسن بن علی^(ع) – است:

«و لا تملک المرأة من أمرها ماجاوز نفسها، فان المراءء ریحانة و لیست بقهرمانة» (عبده، بی‌تا، ج. ۱/صص. ۵۸-۵۹؛ ابن عبدربه، ۱۴۲۰، ق. ۳/صص. ۱۴۹ و ۱۵۶؛ ترجمه نهج البلاغه، ۱۳۷۷، ج. ۳/صص. ۲۷۰-۲۷۱).

[زن را بیش از آنچه نفس خود او مقتضی است، تملیک مکن، زیرا زن ریحان است نه قهرمان]. قهرمان و قهرمانه در متون عربی به نام یک منصب و حرفه دیوانی خاص تبدیل شده، به صورت لقب در نام برخی افراد ذکر شده است. قهارمه کاتب در منازل و دربارها خدمت می‌کرده‌اند (ر.ک: ابن‌الرسول، ۱۳۹۱، صص. ۱۱-۱۲). در کلام فوق از امام ^(ع)، علاوه بر کارفرمایی و تسلط بر امور اجرایی که کاری مردانه فرض شده، تقابل قهرمان با ریحان که مظهر لطافت است، وجه خشونت و قدرتمندی آن را نیز متبادر می‌کند که برآیند ظهور معنای دوم در حاشیه معنای نخستینه است. گویا معنای مجازی قهرمان که از نقش سپاهیان در دیوان‌سالاری ساسانی منتج شده بود، به رشد سایه‌وار معنای دوم در دوره اسلامی انجامیده، به تدریج، معنای شجاعت و دلاوری به معنای غالب قهرمان در زبان فارسی تبدیل شده است. تاریخ جهانگشای در قرن هفتم سند مهمی است که از «قهرمان قصرها و مهتر غلامان» که «همیشه صد غلام با شمشیرها، محافظت خلیفه را ملازم او بودند» یاد کرده که نقش این منصب را در مهتری محافظان دربار نشان می‌دهد (جویی، ۱۳۵۵، ج. ۳/ص. ۱۷۱). در زبان ترکی آذری، قهرمان به صورت اسم معنای مفید دلاوری و شجاعت کاربرد دارد (ر.ک: بهزادی، ۱۳۸۸، ص. ۸۵۷).

۳-۴. منابع فولکوریک (فارسی و ترکی عثمانی و ازبکی)

در ادبیات عامیانه ایران، کریمان نام شناخته‌شده یک پهلوان بوده است؛ به واسطه همین منابع عامیانه، در منظومه‌های حماسی سده‌های ششم تا دهم، نام‌های کریمان و قهرمان رواج داشته، به کریمان اصلی (پدر نریمان) اشاره شده است:

نیا زال سام نریمان بُود که او از نژاد کریمان بُود

(بانوگشسپ‌نامه، ۱۳۸۲، ص. ۸۳)

... کجا رفت قارن، کریمان کجاست؟! ... به نیروی گرد کریمان منم // همان از نژاد کریمان منم (سام‌نامه، ۱۳۹۲، صص. ۸۷، ۴۵۰ و ۵۱۵)

همچنین در سده دهم به بعد، در دو حماسه مطول *بروزنامه عطایی* و *شاهنامه اسدی*، کریمان، نام پهلوانی از فرزندان رستم است: پسر برزو. او از شخصیت‌های اصلی دو متن فوق بوده، نامش در دو اثر، به ترتیب، قریب ۵۰۰ و ۷۰ بار تکرار شده است. تکرار نام قهرمانان کهن برای فرزندان، یک

سنت در منظومه‌های حماسی است (ازجمله سام ثانی: پسر فرامرز، گرشاسپ ثانی: فرزند جهانبخش، رستم تیردار، رستم تور و...). «کریمان ثانی» که نخستین بار، پدرش، برزو، او را در میان نقابداران بازمی‌شناسد، خود را چنین معرفی می‌کند:

که پور جهانجوی برزو منم خداوند شمشیر و نیرو منم
کریمان جنگ‌آور سرکش منم گه رزم، سوزنده‌تر ز آتش منم

(عطایی، ۱۰۷۹ق، برگ ۱۷۱)

واژه قهرمان نیز در زبان فارسی، همچون کردی، هم جایگزین کریمان اصلی و هم به شخصیت جدیدی منسوب است. در *خاوران‌نامه* ابن‌حسام خوسفی (قرن ۹) و *برزونامه* جنگجویی مهیب از دشمنان ایران به نام «قهرمان زنگی» وجود دارد.

اما مهم‌ترین نمود این نام در ادبیات عامیانه، داستانی به نام *قهرمان‌نامه* با تحریرهای متعدد است که تحریر اولیه آن به ابوطاهر طرسوسی (قرن ۶) منسوب است. متون شفاهی مأخوذ از نقل سینه‌به‌سینه است، پس می‌تواند به منبع کهن داستان در چرخه حماسه‌های سیستانی مربوط باشد. عدم وجود بسیاری از داستان‌های رستم، چون سهراب، مازندران، اکوان، شغاد و... در منابع مترجم خدای‌نامه‌ها، که حتی به گواه عدم وجود در *غررالسیر* ثعالبی محتملاً در *شاهنامه* / *ابومنصور*، نیز موجود نبوده‌اند، حاکی از آن است که فردوسی برخی داستان‌های رستم را از منبع دیگری اخذ کرده است؛ منبعی که خالق آن را ترجمه متنی سغدی یا سکایی، موسوم به *اخبار رستم* از آزاد سرو، متعلق به سده سوم - اوایل چهارم دانسته است (خالقی‌مطلق، ۱۳۷۲، ص. ۷۴). می‌توان تبار منبع اولیه *قهرمان‌نامه* عامیانه را نیز به همین متن یا خاستگاهش در روایات سیستانی مرتبط پنداشت. متن‌شناسی این اثر را بر مبنای تحریرهایش به سه زبان فارسی، ترکی و کردی، به پنج بخش تقسیم می‌توان کرد:

۱. *قهرمان‌نامه* کهن: اصیل‌ترین تحریرهای فارسی مربوط به نسخ برلین با ش. ۱۰۴۲۵ و کتابخانه یارودکی تاجیکستان با ش. ۴۴۵۷ است که به علت بافت نحوی و واژگانی کهن (نزدیک به *داراب‌نامه*)، و اشارات مکرر به «حکیم طرسوس» به عنوان راوی (که در دیگر تحریرهای فارسی موجود نیست)، حجم بالای واژه‌های ترکی عثمانی و تجانس با نسخ ترکی که از نسخ فارسی دو - سه سده قدیم‌ترند، می‌بایست بازنوشته متن کهن‌تر طرسوسی در دوره عثمانی باشد. قدیم‌ترین

بخش پیکره متنی *قهرمان‌نامه*، ۱۸ نسخه ترکی عثمانی، شامل پنج ن. در کتابخانه‌های پاریس (مورخ ۹۲۸ق، ۹۵۵ق، ۱۰۰۸ق [هوشنگ‌شاه‌نامه]، ۱۰۳۸ق و ۱۰۴۲ق^۱)، سه ن. در لایپزیگ (۱۱۲۶-۱۱۲۷ق^۲)، چهارن.^۳ در غازی خسروبیگ ساریو، سه ن.^۴ در گوتا، نسخی در برلین^۵، وین^۶ مجلس شورای اسلامی^۷ و سه ن. ترکی ازبکی^۸ در خاورشناسی تاجیکستان است.^۹ ۲۱ نسخه فوق، با وجود تنوع در سبک و جزئیات، در ذکر نام طرسوس حکیم، دایره واژگانی، نام‌های اشخاص قصه و خط داستانی با دو ن. فارسی برلن و یارودکی انطباق دارند. با وجود تقدم نسخ، فرض ترکی بودن اصل اثر نیز مردود است، زیرا به اقرار کاتبان این نسخ، همگی ترجمه‌های متنی فارسی از حکیم طرسوس‌اند؛ حتی به ریشه کهن پیشااسلامی و نویسندگی بزرگمهر اشارت دارند: «پس راویان روایت کرده‌اند که قصه قهرمان به دستور نوشیروان عادل و به خامه بزرگمهر دانا از هندی به پهلوی ترجمه شد و طرطوس حکیم قصه را [از بوذرجمهر] به فارسی درآورد تا از فارسی به ترکی ترجمه شد» (ن. لایپزیگ ش. B.or.214: ص ۹) [ترجمه متن ترکی]

با احتساب فاصله عادی بین تألیف و ترجمه متن، متن فارسی در قرن ۹ در قلمرو عثمانی تألیف شده، در سده ۱۰ تا ۱۲ بارها به ترکی عثمانی ترجمه شده، با توجه به یادکرد نسخ فارسی و ترکی از حکیم طرسوس با سوم شخص، متن اولیه‌ای نیز از سده‌های شش تا هشت مبنای نگارش این متن بوده که امروز موجود نیست.

۲. بازنویسی فارسی موجود در بخش اول نسخ کتابخانه مجلس (ش. ۹۱۳۴۰) و ملک (ش. ۶۴۲۴). این دو نسخه در اصل رستم‌نامه‌ای محتوای بخشی از روایت پهلوانان خاندان سام از قهرمان تا برزو است. با وجود نثر متأخر، روایت قهرمان در *رستم‌نامه* مذکور، ساختار منسجم‌تر و نام‌گذاری دست‌نخورده‌تری داشته، می‌توانسته تحت تأثیر/خبر رستم آزاد سرو یا مشابهات آن در حماسه‌های گفتاری شکل گرفته باشد. طرسوسی نیز می‌توانسته، قهرمان‌نامه‌اش را از چنین خاستگاهی اخذ کرده، پرورش داده باشد. بنابراین می‌توان این *رستم‌نامه* محتوای داستان‌های قهرمان، نریمان، سام، رستم و فرزندانش را برگرفته از «چرخه سیستانی» داستان‌های پهلوانی ایران و همگرا با منبع احتمالی برخی داستان‌های *شاهنامه* دانست؛ هرچند قرن‌ها نقل، تغییرات چشمگیری در جزئیات ایجاد کرده است.

۳. تحریرهای مستقل با بازنویسی جدید. تک‌نسخه مبسوط کتابخانه ملی، تحریر ۱۲۰۵ ق^{۱۸}، نسخه کتابخانه ماتنادارن ارمنستان^{۱۹} و تحریر کوتاه ۱۲۵۴ ق کتابخانه طبسی قم^{۲۰} که نثر هیچ‌کدام نشانی از کهنگی نداشته، تجانسی با همدیگر نیز ندارند.

۴. تلخیص و نونویس نسخه فارسی برلین در قالب چاپ‌های سنگی متعدد؛ از عصر قجر^{۲۱}.

۵. تحریر متفاوت قهرمان‌نامه از سید رضا بدری که شرکت علمی آن را در ۱۳۱۵ ش به صورت سنگی^{۲۲}، و از ۱۳۲۰، بارها به صورت سربی با عنوان کلیات کتاب شیرین عبارت قهرمان‌نامه منتشر کرد.

از این پس، هریک از ۵ «گونه» فوق را، بر پایه اولویت‌بندی ارزش تحریرها، با عنوان ۱-۵ یاد خواهیم کرد.

اگرچه بخش‌هایی از داستان کهن قهرمان، در تحریرهای متفاوت تحلیل یافته، بخش‌های اصیل همچنان یکدست است. از جمله هویت پدر قهرمان در تحریرها متفاوت و بعضاً مبهم است. در روایت ۲، پدر قهرمان، فریدون‌شاه (ن. مجلس و ملک: برگ ۱)، در روایت ۱، طارخ‌مراد و تاج‌مراد (ن. برلین: ۳۴ الف و ن. تاجیکستان: ۶ ب)، در روایت ۳، طاخمراد (ن. ملی: ۸ الف)، در روایت ۴، طالع‌مراد (چاپ‌های سنگی: ص ۱)، و در روایت ۵، طهمورث دیوبند است (چاپ علمی: ۱). نام عامیانه طارخ‌مراد (از شاهان ربع مسکون و اولاد طهمورث) را با اشکال مختلفش، باید از جنس نام‌های مجعول عامیانه دانست که در تحریرهای فارسی جایگزین طهمورث ترجمه‌های کهن ترکی شده است. در نقد منابع اسناد عامیانه قهرمان، باید به بخش‌های یکدست روایات مختلف رجوع کرد:

داستان تولد قهرمان و مضمون رانده شدن و پرورش در تبعید توسط نیروهای فراطبیعی دقیقاً از جنس داستان‌های تولد قهرمانان سکایی، شامل ربودن در کودکی و بردن به صحرای هیهاتیه، پرورش در کوهساران قاف (جایگزین البرز باستانی) و سپس نبرد با دیوان، بازگشت و رسیدن به پهلوانی و جانشینی هوشنگ‌شاه است. مطابق همه نسخه، هوشنگ‌شاه، «هفت اقلیم را پادشاست.» (ن. برلن: ۱۰ الف). او در شاهنامه نیز همین جایگاه را دارد: «که بر هفت کشور منم پادشا» (فردوسی، ۱۳۸۶، ج ۱/ص ۲۹ ب. ۴). در قهرمان‌نامه، طهمورث، پدر نَسبی قهرمان، در داستانش نقشی ندارد، وقتی خبر ربودن او را می‌شنود، دق می‌کند و می‌میرد. در ادامه، همچون زال که از غربت البرز و آشیان سیمرغ به سام باز می‌گشت، قهرمان نیز از قاف و کنام دیوان به هوشنگ بازگشته، در فتح

آخرین اقلیم جهان، هندوستان، در نبرد نهایی خیر و شر که پیش‌نمونه نبرد هفت‌لشکر است، او را یاری کرده، پیروزی به واسطه وی محقق شود. قهرمان، پهلوان شاه، «نگاهدار» و فرزند معنوی او می‌شود. از دیگر مضامین بکر، زایچه (طالع) قهرمان است که اخترشماران صراحتاً وی را جانشین هوشنگ‌شاه و جمشید را جانشین قهرمان می‌خوانند:

«... بعد از هوشنگ‌شاه، قهرمان، پادشاه می‌شود و بعد از قهرمان، این پسر... طالع این پسر، شید است ... نام او را جمشید گذارید ...» (نسخ ش. ۵۵۲۶، ۸۳۹، ۲۴۰ و ۳۶۱۹ و ۱۱۲۸۷۵۴، ص ۳).

به همین دلیل، ضمن اشاره فراوان به جمشید با عنوان «برادر قهرمان»، در *سام‌نامه* نیز سام خود را از تخم هردو می‌خواند: «ز *جمشید* و تخم *کریمان* منم» (۱۳۹۲، ص ۴۲۵). هم درمورد جمشید و هم قهرمان، فرزند طهمورث بودن، و در عین حال، فرزندی هوشنگ، در متون مذکور است. نکته جالب این‌که در این روایات، برخلاف *شاهنامه*، هوشنگ مقدم بر طهمورث و حتی جایگزین او نیست. طهمورث، شاه «فارس» (ایران)، پیش از جهانگشایی هوشنگ، در ابتدای روایت، حذف می‌شود. پهلوانان پایتخت هوشنگ، نیز پسرعموی قهرمان، «قهرطران بن طمغاج» و گردنکشان (ریاست طایفه عیاران) اند. از هوشنگ ابتدا به عنوان پادشاه سنجاق و بعد با لقب پادشاه هفت‌اقلیم یاد می‌شود؛ درحالی‌که اشارتی به تصرف قلمروی طهمورث نداشته، گویا نوعی ساختار ملوک‌الطوایفی مشابه ایران و سیستان *شاهنامه* بین آن‌ها موجود بوده است. همچنین از نخستین شاه، «کیومرث‌شاه» (در روایت ۲ و نسخ ترکی: کی‌مردشاه)، گزرش که در اختیار قهرمان بوده، طلسم، زندان، لوح مقدسش، سفرش به «غارهای بحر ظلمات» و دیدار قهرمان با روان وی یاد شده است (ن. برلن، ص ۱۷۷ الف).

در انتهای روایت، پس از ازدواج قهرمان با معشوق پری‌زاده‌اش، «سرو خرامان» (پیش‌نمونه داستان سام و پریدخت): «خداوند عالم، نریمان دلاور را به قهرمان کرامت فرموده، چون نریمان به دوازده‌سالگی رسید، هوشنگ‌شاه ... دختر خود را به نریمان داده و بعد از چند مدت قهرمان به رحمت ایزدی پیوست. چون چند مدت از فوت قهرمان گذشت، هوشنگ‌شاه نیز به رحمت خدا وفات کرده و تاج و تخت بر پسرش، *جمشید* [که قبلاً پسر طهمورث نیز خوانده شده بود] قرار گرفت. در عصر جمشید، پهلوان نامدار، نریمان ابن قهرمان ... بود» (ن. مجلس، برگ ۶۹). همچنین در دوران فریدون و منوچهر، سام و از عصر کیقباد، رستم، تاج‌بخش می‌شود (همان، برگ ۱۲۹-۱۳۰).

تو، مرچرخ فرهنگ را، آفتابی تو مرگنج هوشنگ را، قهرمانی...

بدین ترتیب، در روایت کهنی که داستان قهرمان از آن نشئت گرفته است، برخلاف شاهنامه، بعد از کیومرث، طهمورث و پس از وی، هوشنگ، «سومین پادشاه» پیشدادی بوده است. اینجا سخت‌ترین بخش معمای کریمان حل می‌شود. در بیت ۲، هوشنگ سومین خسرو دادگر نامیده شده که تبار رستم به وی می‌رسد. علت ذکر او به جای طهمورث، یکی اهمیت او در چرخه سیستمی پیشدادیان، به عنوان اولین شاه جهان، و دیگری آغاز سنت پهلوانی خاندان سام از زمان اوست که یا در روایت اصلی، تبار قهرمان مستقیماً به وی می‌رسیده، یا رابطه تنگاتنگ این دو «نسبی» تعبیر شده است. بدین ترتیب، رابطه مبهم کریمان با هوشنگ در بیت ۲ روشن می‌شود. تنها تردید باقیمانده، قدمت متنی کم‌تر این روایت نسبت به شاهنامه است که باعث می‌شود، فرض شود، انتساب قهرمان به هوشنگ تحت تأثیر همین بیت شکل گرفته باشد. سندی وجود دارد که این فرض را رد و اصالت ارتباط هوشنگ و قهرمان را ثابت می‌کند: بیتی از عنصری که شاعر در ضمن مدح وزیر محمود غزنوی، تلمیح به داستان قهرمان و نقش او در نگاهداری تاج و گنج هوشنگ دارد:

(عنصری، ۱۳۴۱، ص. ۱۶۵)

معمای رابطه هوشنگ و دودمان رستم با این روایت و اثبات سندیتش رفع می‌شود. حال باید این یافته مهم را در نسبت با ریشه‌شناسی در زمانی واژه کریمان - قهرمان تفسیر کرد.

۵. ریشه‌شناسی در زمانی نام کریمان/ قهرمان

ریشه‌شناسی در زمانی واژه، تطور معنا و ساخت واژه را در نسبت با زمان‌نگاری مستندات واژه تحلیل می‌کند. پورداوود معتقد بود واژه قهرمان در فارسی، از کُهرمان (Kuhrumān) فارسی میانه، از مصدر Kar (به معنای کردن) و مان (mān)، هم‌ریشه با واژه demāna گاهان و nemāna در بخش‌های دیگر اوستا (= خانه، که در فارسی نو در ترکیب اتباعی «خان و مان» باقی مانده) مشتق شده، مجموعاً معنای «کاراندیش» می‌دهد (۱۳۸۰، ص. ۷۳). کزازی قهرمان را مُبَدَل کُهرمان می‌داند که ریخت کهن‌تر آن «کارمان» ترکیبی از «کار»، به معنای کردار و معنای کهن‌تر نبرد و «مان»، به معنای منش بوده، در مجموع متضمّن دو معنای «پهلوان و پیروزمند در هماوردها» و «کارگزار، کاربند و کارمند» بوده، معنای نخست آن هنوز کاربرد دارد (۱۳۸۵، ص. ۱۱۷).

بر خلاف این دو نظر، مکنزی، قهرمان را نه صورتی در فارسی که آن را معرب واژه پهلوی-Kār framān مصدر می‌داند. به نظر این زبان‌شناس برجسته، لفظ اخیر به معنای پیشکار، سرپرست، مباشر و موکل دخل و خرج است؛ یعنی کسی که از طرف دیگری، کاری را برعهده می‌گیرد (1971, p. 50). شواهد واژه کارفرمان در متون پهلوی این معنی را تأیید می‌کند که این نام، عمدتاً در زمینه متون دیوانی، به کسانی که به کار بستن و سرپرستی امور را البته به فرمان دیگری، در حالت نوعی ریاست همراه با گماشتگی انجام می‌داده‌اند، اطلاق می‌شده است (زادسپر، ۱۳۸۵، ص. ۲۲۹؛ زندبهن‌پسن، ۱۳۸۵، ص. ۱۸۰؛ ویسپر، ۱۳۵۷، ص. ۵۳ و دادستان‌دینیک، ۲۵۳۵، فصل ۴۰/بند ۵).

در عین حال، مستند مهمی در شاخص‌ترین متن حماسی پهلوی از کاربرد مصدر مرکب «کارفرمودن» هست که ثابت می‌کند، این ریشه در تحولش در دوره میانه، در فضای سلحشورانه نظامی‌گری، تفویض مأموریت فرمان‌دهی رزم را نیز افاده می‌کرده است. در کهن‌ترین حماسه ایرانی، یادگار زیریران، پس از مرگ سپهسالار دلاور ایران، زیریر، ویشناسپ‌شاه چون سرپرستی سپاه را به فرزند نوجوانش، بستور، می‌سپارد، می‌گوید:

"Ud nūn ...spāhī ērān kār-umtō framāy ī nām̄xrāst ī bawēh yat-ō rōz jāwēd"
 «اکنون... [این] سپاه ایران را هلم که تو فرمان‌دهی [کارفرمایی]. نام‌آور بوی تا به روز جاوید...»
 (یادگار زیریران، ۱۳۷۴، ص. ۷۱)

همین معنای شجاعت که لازمه فرمان [گرفتن و] دادن برای رزم («پهلوانی») بود، در تحول واژه قهرمان در فارسی نو، به تدریج جای معنای قبلی را گرفت؛ درحالی‌که پیش از آن، با معنای اولیه به عربی منتقل شده بود (اگرچه نمونه نهج‌البلاغه صورت دوم را نیز تداعی می‌کرد). در فارسی نو، تا قرن چهارم هنوز معنای اولیه غالب است؛ به همین جهت واژه قهرمان در دایره واژگان حماسی شاهنامه نیست. ازجمله فرخی سیستانی در خطاب به ممدوحش، او را در جود چنان بزرگ جلوه می‌دهد که زائرانش چون کارفرمای مال او هستند (۱۳۴۹، ص. ۳۷۱). ناصرخسرو قبادیانی نیز قهرمان را کسی می‌داند که حساب ثروت سلطان را نگاه می‌دارد (۱۳۷۰، ص. ۱۰). مسعودسعد سلمان و رشیدوطواط نیز در قصائد خود، هرکدام سه مرتبه، قهرمان را به معنای گنجور و در تناسب با واژه‌هایی چون گنج، خزینه، خازن و خزاین آورده‌اند (مسعودسعد، ۱۳۶۴، صص. ۵۷۸، ۵۶۲ و ۶۰۴؛ وطواط، ۱۳۳۹، صص. ۳۶۷، ۳۴۵ و ۴۵۳) در ویس و رامین (گرگانی، ۱۳۳۷، ص. ۱۴۸) و دیوان‌های

سنایی (۱۳۳۶، ص. ۳) و معزّی (۱۳۶۲، ص. ۱۸۶) نیز از مسئولیت قهرمانان در نظارت بر امور دربار یاد شده است.

در عین حال، وطواط در دیوانش این واژه را در مدح برّندگی تیغ وزیر باتدبیر و دلاوری اتسز خوارزمشاه و قدرت او در کشورگیری به کار برده است (۱۳۳۹، ص. ۳۸۲). جمال‌الدین اصفهانی نیز این لفظ را در ستایش کشورداری و قدرت تسخیر و پیروزی ممدوح (۱۳۲۰، ص. ۲۹۸) و ناصرخسرو، در دیگر جای، آن را در کنار الفاظ مسلط و سالار و به معنای پیروزگر آورده است (۱۳۷۰، ص. ۴۳۲). سرانجام خاقانی نیز قهرمان را، در مدح شجاعت ممدوح و ذکر پیروزی سردارش در مصر، در کنار قاهر و در معنای غلبه به گونه‌ای آورده که هر دو معنای کارفرمایی برای شاه و پیروزی و قدرت را افاده می‌کند (۱۳۷۵، صص. ۴۰۳ و ۱۲۰). نمودهای واژه از قرن هفتم به بعد در شعر فارسی نشان می‌دهد، لفظ قهرمان دیگر صرفاً افاده قدرت و دلاوری کرده، معنی اول فراموش شده است (ر.ک: مولوی، ۱۳۶۷، ص. ۵۰۷؛ عبیدزاکانی، ۱۳۸۰، ص. ۳۵۱؛ نوایی، ۱۹۹۳، ص. ۳۵۸؛ صائب، ۱۳۶۶، ج. ۶/ص. ۳۵۶).

این شواهد به روشنی تحول معنایی واژه قهرمان از کارفرمایی دیوانی - مالی تا کارفرمایی نظامی و تداوم شجاعت و سلطه لازمه آن را، از فارسی میانه تا فارسی نو نشان داده است. تنها نکته مبهم، کیفیت تحول در زمانی کارفرمان به قهرمان است. در توجیه آوایی این ابدال باید گفت: kār-framān بر اثر حذف «r» به قرینه (haplology) و تبدیل «f» به «h» در دوره میانه که در تحولات زبان فارسی عمومیت ندارد، لیکن شواهد قابل توجهی چون تبدیل «kōf» به «کوه» و «kulāf» به «کلاه» دارد^{۲۳}، به «کهرمان» و در انتقال لفظ دیوانی ساسانی به عربی، معرب و به قهرمان تبدیل شده است.

سرانجام آخرین قطعه معما، ارتباط زبان‌شناختی این واژه با کریمان شاهنامه، است؟ وزن شاهنامه فردوسی، بحر متقارب، متشکل از تکرار چهار پایه «فعولن» است که رکن آخر در شاهنامه مقصور شده است (فعول). با توجه به این که منبع فردوسی در سرایش داستان‌های شاهنامه، با وساطتی، به منابع پهلوی می‌رسیده، وجود نام‌هایی با بافت آوایی دشوار که در وزن عروضی بدون تغییر مستقر نمی‌شدند، کم نبوده است. همچنین ضرورت‌های کاربرد واژه‌ها در قافیه و عدم اقتضای برخی الفاظ باعث می‌شد، فردوسی ناگزیر از ایجاد تغییراتی در بافت واژگانی

برخی الفاظ، همچنین کاربرد آن‌ها به چند صورت در متنش شده باشد (ازجمله سیاوش/ سیاووش/ سیاوش و فریدون/ آفریدون/ افریدون). تغییر در تبدیل مصوت‌ها به یکدیگر، افگندن برخی صامت‌ها یا افزودن و مشدد کردن آن‌ها، قلب، تبدیل، ادغام‌آوایی و تقدم‌های واژگانی غیرمعمول از جمله تغییرات ۲۱ گانه‌ای است که فردوسی در واژه‌های عام و خاص اعمال کرده، تا در نظمش بهتر جای بگیرند (ر.ک: خالقی مطلق، ۱۳۶۹، صص. ۶۳-۴۸). در این میان، تفاوت کاربرد اسامی خاص در نظم فردوسی با شکل رایج آن‌ها، از گذشته محل توجه بوده است. به اقرار مجمل‌التواریخ:

«... و دیگر فریبرز و نام او بُرزفُری بوده‌ست، فردوسی در آن تقدیم و تأخیر کرد تا در وزن شعر آمد و چنین بسیار کرده است.» (۱۳۱۸، ص. ۲۹).

تصریح این منبع کهن در ۵۲۰ ه‍.ق، از حجم بالای تصرفات فردوسی در زبان فارسی گواهی می‌دهد. ضبط متفاوت نام‌ها در *شاهنامه* نسبت به منابع مترجم خدای‌نامه‌ها بر این حقیقت صحه می‌گذارد. ازجمله نام‌هایی چون هوشنگ، فریگیس، برمایه، گرامی و پرویز که در ترجمه‌های عربی، حتی *غرر/السیر* که منبع مشترک با فردوسی داشته، به صورت اوشهنج، کیسفری، برمایون، گرامی‌کرد و ابرویز مذکور است^{۲۴} یا فرّه که سهروردی در قرن ششم آن را خورّه (xwarr ah) ضبط کرده بود (۱۳۷۲، صص. ۸۱؛ ۱۸۶-۱۸۷).

واژه کارفرمان در فارسی میانه به Kahramān تغییر یافته بود؛ با توجه به ضرورت اقتضای این لغت (کهرمان) با کریمان در دو موضعی که فردوسی به ذکر نیاکان رستم پرداخته بود، او توانست با حذف صامت (h) و تبدیل هجای کوتاه (a) به بلند (ā)، که هردو پدیده در نظم *شاهنامه* بسیار رایج است، هجای اول “Kah” را به “Ka” و هجای دوم “ramān” را به “rīmān” و درنهایت کهرمان را به کریمان تبدیل کند. با توجه به شهرت و جایگاه بنیادین فردوسی در زبان فارسی، به تدریج واژه کریمان نیز مثل غالب تصرفات زبانی *شاهنامه* در زبان مردم جای گرفت و چنان فریبرز و فریگیس که جای برزفُری و گیسفری را گرفتند، «کهرمان» که در دو داستان *شاهنامه*، به عنوان بزرگ‌ترین نیای خاندان سام از او نام برده شده بود، به «کریمان» تبدیل شده، در ادبیات حماسی فارسی و دیگر زبان‌های ایرانی چون کردی گورانی و ترکی آذری به عنوان یک علم حماسی ثبت شد. درباره معنای این نام هم باید گفت، با توجه به این‌که اغلب نام‌های حماسی

و اساطیری صفاتی دربردارنده خویشتکاری شخصیت‌ها بوده‌اند، مثل نریمان که معنای نیرومند داشته، کهرمان نیز اسم خاصی است که معنای پهلوانی پیروزمند را که قدرتش نگهدارنده و ضامن بقای تاج و گنج شاه بوده است، افاده می‌کند؛ صفاتی که در ترجمه واژه قهرمان در قوامیس عرب به صورت «حافظ» و «القائم بأمور»، درکنار «خازن» و «وکیل» که برآیند سویه اول و معنای دیوانی واژه است، درج شده بود.

۶. نتیجه

با استقصای تام، در مستندات ادب رسمی و عامیانه زبان‌های فارسی، عربی، ترکی (عثمانی، آذری و ازبکی) و کردی (گورانی)، در کنار تحلیل منابع زبان واژه هدف (نسخ و گزارش‌های شاهنامه و فرهنگ‌های فارسی)، با رویکرد معناشناسی در زمانی، برای فرضیات تحقیق، ارزیابی‌های ذیل حاصل شد:

۱. اصطلاح دیوانی «کارفرمان» در فارسی میانه، بسته به کاربردش از معنای عام گماشته مقامی بالادست برای انجام انواع امور، تا تخصیص آن به مناصب گنجوری و نظارت بر امور دیوانی و نظامی‌گری، یعنی فرماندهی و آرایش صفوف رزم تغییر کرده، چون در کاربرد مجازی صورت اخیرش، تداعی معنای دلاوری و پیروزی می‌کرده، باتوجه به ارتباط روایات حماسی با سنت پهلوانی، ساخت مشتق از مصدر «کار فرمودن»، در زبان حماسی به معنای «دلاوری» ماندگار شده است. این نام، به سنت نام‌گذاری پهلوانان با نام‌های توصیفی، در چرخه حماسه‌های سیستان، به نیای رستم نسبت یافته، با وجود غیبت در غالب منابع پیشاشاهنامه‌ای فردوسی (به سبب غیبت رستم در خدای‌نامه‌های ساسانی) از منبع دومی با تبار سکایی (مثل اخبار رستم)، به شاهنامه راه یافته، بدین ترتیب، در زمان سرایش شاهنامه، اسم معنای کارفرمان، با ریختی گویش (کهرمان)، برآمده از کاربرد نظامی لغت، با افاده معنایی متمایل به خویشتکاری «تاج‌بخشی» رستم، به لقب و اسم خاص نیای او تبدیل شده بود (منبع فردوسی برای ذکر این نام)، افسانه این نیا، به واسطه افواه، در داستان «قهرمان» باقی مانده است؛ لفظی که خود از صورت معرب واژه بنیادین در فارسی نو تثبیت شده بود. این فرضیه برای نخستین بار ثابت می‌کند، کریمان نام نیای رستم در شاهنامه بوده، داستانش در افسانه‌های عامیانه، بقایای روایت مفقود کریمان را حفظ کرده است؛ می‌توان با تحلیل این متن

فولکلور، داستان کهن نیای رستم را نیز بازسازی کرد. این یافته مهم‌ترین داده جدید این جستار برای ادبیات کلاسیک فارسی است.

۲. با تثبیت نام کریمان در کلام فردوسی، به علت شهرت روایات چرخه سیستان، کاتبان شاهنامه و متعاقباً فرهنگ‌نویسان و حماسه‌سرایان مقلد فردوسی، او را می‌شناختند و انگیزه‌ای برای تحریف یا تصحیف آن در نسخ موجود نبود.

۳. با تقلید تشکیلات ساسانیان در نظام دیوانی خلفا (به‌ویژه در عصر عباسی)، شکل فارسی میانه واژه، با صورت کهرمان به عربی منتقل و به قهرمان معرب شد و در تعامل سنت‌های دربارهای خلفا و امرای ایران، با همین لفظ معرب (به‌معنای دیوان‌سالاری و گنجوری) در زبان فارسی رسمی (به‌ویژه در قصاید سده‌های ۴ تا ۵) رایج شد؛ درحالی‌که کاربرد دوم و ویژه سپهسالاران و معنای سلطه و شجاعت متبادر از آن، در عربی نمودی اندک دارد (مثل کاربرد لفظ قهرمان در نهج‌البلاغه).

۴. شکل میانه کهرمان، در مقام اسم خاص، از منبع سیستانی وارد نظم فردوسی شده، فردوسی، به سبب ناهمخوانی در اقتضای نریمان، با دو ابدال خفیف، آن را به صورت «کریمان» درآورد.

۵. استفاده فردوسی از یک منبع سیستانی، مثل اخبار رستم، برخی مغایرت‌های این داستان‌ها در شاهنامه را توصیف می‌کند. به اعتبار برخی منابع عامیانه (به‌ویژه رستم‌نامه و قهرمان‌نامه) که در منابع مرتبط با چرخه حماسی سیستان ریشه دارد، در این چرخه، بعد از کیومرث و طهمورث، هوشنگ «سومین شاه ایران» بوده، از او با عنوان «سومین خسرو» یاد شده است. همچنین به علت آغاز سنت پهلوانی نیاکان رستم از دوره هوشنگ (در این چرخه)، و اثبات ارتباط هوشنگ و قهرمان [کهرمان/ کریمان] در منابع کهن (مثلاً بیت عنصری)، قهرمان که در این روایات پس از رانده شدن اولیه به پهلوانی و حتی جانشینی هوشنگ‌شاه رسیده بود (مشابه طرد و بازگشت زال نزد سام)، در منبع فردوسی، از جانشین به فرزند هوشنگ تبدیل شده بود. این یافته نیز یکی دیگر از ابهامات شاهنامه را برای اول بار در جستار اخیر رفع کرده است.

نهایتاً در پایان مقاله الگوی تحول ساختاری واژه فارسی میانه کارفرمان، در صورت گویشی کهرمان، به ساخت معرب قهرمان، و ورود این ساخت تعریبی در فارسی نو (تحت تأثیر نفوذ عربی به فارسی دری) و در حاشیه این تحول، مسیر انحرافش به صورت کریمان در نظم فردوسی، در این

جستار تبیین و بر مبنای داده‌های مقاله تثبیت می‌شود؛ الگویی که در صورت شماتیک ذیل، نقشه‌تطور آن، با رویکرد تحلیل در زمانی، تبیین شده است:

در کنار الگوی ساختاری فوق، معناشناسی در زمانی واژه هدف، شش لایه معنایی از عصر باستان تا شاهنامه را نشان می‌دهد:

۱. معنای عام کارگزاری برای بزرگان؛ ۲. اطلاق کارگزاری دیوانی به نقش گنجوری (و ورود همین معنا به زبان عربی و ادبیات دیوانی)؛ ۳. اطلاق کارگزاری سپاهی به نقش پهلوانی (ورود متأخر این معنا به ادب حماسی با ساخت «قهرمان») [هر سه سطح: اسم معنا]؛ ۴ و ۵. کاربرد لایه سوم برای نامیدن سالار خاندان سکایی حامی از شاه پارتی (متأثر از نظام غیرمتمرکز اشکانی) و اطلاقش به جد بزرگ رستم، با ساخت گویشی «کهرمان»؛ ۶. سایش واژه برای اقتفا با نریمان در نظم فردوسی [سطح چهارم: اسم معنا و دو سطح پسین: خاص]. صورت شماتیک ذیل، شش لایه فوق را، در نقشه معناشناسی در زمانی واژه هدف، از مرکز به جانب محیط، نشان می‌دهد:

۷. پی‌نوشت‌ها

1. Historical linguistics.
2. semantics.
3. Ferdinand de Saussure.
4. Louis Hjelmslev.
5. Émile Benveniste.
6. Problèmes sémantiques de la reconstruction.
۷. برای اختصار، ن. جایگزین نسخه و ش. جایگزین شماره است.
8. compound appositional.
۹. به‌ترتیب، با ش.های ۱۱۸، ۳۴۴، ۳۲۰، ۳۴۵ و ۳۴۳.
۱۰. نسخه بی‌تاریخ ش. B.or.214 و دو ن. دیگر: or.49.378 و ۵۱۱۲۶.ق. و or. 4. 633.
۱۱. ۳۵۴۳، ۵۵۸۰، R9459، و R3330.
۱۲. ش.های ۲۵۴-۲۵۷.
۱۳. ش. ۴۹۰.
۱۴. AF222.
۱۵. ش. ۷۸۱۰۹.
۱۶. ش. ۴۰۹/۲، ۴۲۰۹ و ۳۶۲۸.

۱۷. دربارهٔ نسخ مذکور، ر.ک: پرچ، ۱۸۸۸: ۹۹۳/۴؛ ۱۸۸۹: ۱۸۸۹-۶/۶؛ فلوگل، ۱۸۶۵: ۳۲/۲؛ بلوشه، ۱۹۳۲: ۲۰۰/۱؛ ۱۴۴/۲ و ۳۶۵؛ پوپارا، ۲۰۰۸: ۵-۵۰۴/۱۶؛ موجانی، ۱۳۷۶: ۳۵۳/۱؛ ۱۳۷۹: ۳۰۲/۳؛ ۲۲۷۹۹.ش. ۱۸.
۱۹. ش. ۵۴.
۲۰. ش. ۲۳/۱.
۲۱. از جمله نسخ ۵۵۲۶، ۳۶۱۹ و ۱۱۲۸۷۵۴ کتابخانه ملی و نسخ ۴۵۷۶۴، ۴۵۷۶۵ و ۲۴۰۸۳۹ آستان قدس.
۲۲. ضبط در ن.ش. ۱۲۰۵۵۷۷ کتابخانه ملی.
۲۳. در زمینهٔ این نوع ابدال‌ها، ر.ک: کزازی، ۱۳۸۵، صص. ۱۶۱-۲.
۲۴. ر.ک: ثعالبی، ۱۹۰۰ م.: ۵۵-۶۰: ۷۱-۷۴؛ ۸۱-۸۳: ۱۰۲-۱۱۱؛ ۲۰۲-۲۱۱: ۵۰۸-۶۰۳.

۸. منابع

- آموزگار، ژ. (۱۳۷۳). گرشاسپ در پیشگاه اورمزد... کلک، ۵۴، ۹-۱۶.
- آیدنلو، س. (۱۳۹۰). دفتر خسروان. تهران: سخن.
- ابن‌اثیر، م. (بی‌تا). *النهاية في غريب الحديث و الأثر*. تصحيح ازاولی و م. طنّاحی. بیروت: المكتبة العلمية.
- ابن‌منظور، م. (۱۴۰۸ ق). *لسان‌العرب*. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- الاسد، ن. (۱۹۸۸ م). *مصادر الشعر الجاهلی و قيمتها التاريخية*. الطبعة الثامنة. بیروت: دارالجیل.
- اکبری مفاخر، آ. (۱۳۹۰). «کریمان کیست؟ برپایهٔ دستنویس هفت‌لشکر گورانی. جستارهای ادبی، ۱۷۴، ۱۵-۳۷.
- بغدادی، ع. (۱۳۸۲). *لغت شاهنامه*. ترجمهٔ ت. سبحانی. تهران: مفاخر فرهنگی.
- بهزادی، ب. (۱۳۸۸). *فرهنگ آذربایجانی - فارسی (ترکی)*. تهران: فرهنگ معاصر.
- پورداود، ا. (۱۳۸۰). *فرهنگ ایران باستان*. تهران: اساطیر.
- تبریزی، م. (۱۳۶۲). *برهان قاطع*. م. معین. تهران: امیرکبیر.
- ثعالبی، ع. (۱۹۰۰ م). *غرر اخبار ملوک‌الفرس و سیرهم*، ترجمهٔ ه. زوتنبرگ. پاریس: امپریال ناسیونال.
- جمال‌الدین اصفهانی، م. (۱۳۲۰). *دیوان*. تصحیح ح. وحید دستگردی. بی‌نا.

- جوینی، ع. (۱۳۵۵). تاریخ جهانگشای جوینی. تصحیح م. قزوینی. لیدن: بریل.
- خاقانی، ب. (۱۳۷۵). دیوان. تصحیح م. کزازی. تهران: نشر مرکز.
- خالقی مطلق، ج. (۱۳۷۲). گلرنجهای کهن. تهران: نشر مرکز.
- خالقی مطلق، ج. (۱۳۶۹). پیرامون وزن شاهنامه. ایران شناسی، ۵، ۴۸-۶۳.
- جوینی، ع. (۱۳۷۴). نبرد اندیشه‌ها در حماسه رستم و اسفندیار. تهران: دانشگاه تهران.
- جوینی، ع. (۱۳۸۲). رستم و سهراب. تهران: دانشگاه تهران.
- خطیبی، ا. (۱۳۹۰). گرشاسپ یا کرشاسپ؟... جشن‌نامه نیساری، تهران: فرهنگستان ادب، ۱۶۴-۱۵۵.
- خطیبی، ا. (۱۳۹۱). گرشاسپ. فردوسی و شاهنامه سرایی، تهران: فرهنگستان ادب، ۴۱۲-۴۱۸.
- داستان دینیک (۲۵۳۵). تصحیح ت. جی انکلساریا. شیراز: دانشگاه پهلوی.
- دهخدا، ع. (۱۳۷۲). لغت‌نامه. ج ۱۲ و ۱۵. تهران: بنیاد لغت‌نامه.
- دهلوی، م. (۱۳۰۱ق). مؤیدالفضلاء [نسخه خطی]. کتابخانه ملی. ش. ۸۱۵۷۹۵.
- رسائل جوانمردان (۱۳۷۰). تصحیح م. صراف. تهران: معین.
- رستگار فسایی، م. (۱۳۷۳). حماسه رستم و سهراب. تهران: جامی.
- رستگار فسایی، م. (۱۳۷۴). حماسه رستم و اسفندیار. تهران: جامی.
- رشیدی، ع. (۱۳۳۷). فرهنگ رشیدی. ج ۲. تصحیح م. عباسی. تهران: بارانی.
- زادسپرم (۱۳۸۵). وزیدگی‌های زادسپرم، ترجمه م. راشد محصل. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- زبیدی، م. (۱۳۰۶ق). تاج العروس من جواهر القاموس. بیروت: دارالمکتبة الحیة.
- زندبهن یسن (۱۳۸۵). ترجمه م. محصل. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- سنایی، ا. (۱۳۳۶). دیوان. تصحیح م. مصفا. تهران: امیرکبیر.
- سام‌نامه (۱۳۹۲). تصحیح و. رویانی. تهران: میراث مکتوب.
- سهروردی، ش. (۱۳۷۲). مصنفات شیخ اشراق. تصحیح ح. نصر. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- شعار، ج. و انوری، ح. (۱۳۶۳). غمنامه رستم و سهراب. تهران: قطره.
- ضیای‌آذری، ش.، فرزانه، ب. و دیباجی، ا. (۱۳۹۸). فرایندهای واجی در قرآن؛ مطالعه موردی: ابدال. جستارهای زبانی، ۲، ۷۳-۹۸.

- عنصری، ا. (۱۳۴۱). دیوان. تصحیح ی. قریب. تهران: ابن سینا.
- فرخی سیستانی (۱۳۴۹). دیوان. تصحیح م. دبیرسیاکی. تهران: زوار.
- فراهیدی، خ. (۱۴۰۵ق.). العین. تصحیح م. المخزومی و ا. السامرائی. قم: دارالهجره.
- فردوسی، ا. (۱۳۸۶). شاهنامه. ۸ج. تصحیح ج. خالقی مطلق. تهران: دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- قائمی، ف. (۱۳۹۹). چرا فریدون سومین است؟ رمزگشایی نام فریدون با روش تحلیل خویشتکاری اسطوره بر مبنای زبان‌شناسی تاریخی.... جستارهای زبانی، ۵۶، ۳۳۷-۳۶۲.
- کاشفی سبزواری، ح. (۱۳۵۰). فتوت‌نامه سلطانی. تهران: بنیاد فرهنگ.
- کزازی، م. (۱۳۸۴). نامه باستان. ۶ج. تهران: سمت.
- کزازی، م. (۱۳۸۸). قهرمان. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ۱۸۹.
- گرگانی، ف. (۱۳۳۷) ویس و رامین. تصحیح م. محجوب. تهران: اندیشه.
- لطفی‌نیا، ح. (۱۳۸۸). حماسه‌های قوم کرد. تهران: سمیرا.
- مجمل‌التواریخ و القصص (۱۳۱۸). تصحیح م. بهار. تهران: کلاله خاور.
- مسعود سعد سلمان (۱۳۶۴). دیوان. تصحیح م. نوریان. تهران: کمال اصفهانی.
- معزی، م. (۱۳۶۲). کلیات دیوان. تصحیح ن. هیری. تهران: مرزبان.
- مولوی، ج. (۱۳۶۷). کلیات شمس تبریزی. تهران: امیرکبیر.
- موجانی، ع. (۱۳۷۶ و ۱۳۷۹). فهرست نسخ خطی فارسی انستیتو آثار خطی تاجیکستان. ج ۱ و ۳. تهران: مرکز مطالعات آسیای مرکزی وزارت خارجه.
- ناصر خسرو (۱۳۷۰). دیوان. تصحیح م. مینوی و م. محقق. تهران: دانشگاه تهران.
- نفیسی، ع. (۲۵۳۵). فرهنگ نفیسی (ناظم‌الاطباء). تهران: خیام.
- وطواط، ر. (۱۳۳۹). دیوان. تصحیح س. نفیسی. تهران: بارانی.
- ویسپر (۱۳۶۷). ترجمه ا. پورداوود. تهران: دانشگاه تهران.
- هدایت، ر. (۱۳۸۸ق.). فرهنگ انجمن آرای ناصری [چسنگی]. تصحیح ع. منشی طبری. تهران: کارخانه علی‌قلیخان.
- یادگار زیربان (۱۳۷۴). ترجمه ی. ماهیار نوایی. تهران: اساطیر.
- یاحقی، م. (۱۳۷۰). بهین‌نامه باستان. مشهد: به‌نشر.

References

- Aidenloo, S. (2012). *Daftare Khosravan*, Tehran: Sokhan. [Persian].
- Akbari Mafakher, A. (2011). "Who is Karimān?" Based on the manuscript of Gurani Haft-Lashkar ", *Literary Essays*, 174, 15-37. [Persian].
- Al-Assad, N. (1988). *Masadere Sheare Jaheli ...*, 2nd edition, Beirut: Dar Al-Jail [Arabic].
- Amoozegar, J. (1995). "Garshasp in the presence of Ormazd ...", *Kelk*, 54, 9-16 [Persian].
- Ansari, A. H. (1963). *Divan*, edited by Y. Gharib, Tehran: Ibn Sina .[Persian].
- Baghdadi, A. (2004). *Dictionary of Shāh-nāma*, edited by K. G. Zalman, translated by T. Sobhani, Tehran: Asar va Mafakhere Farhangi .[Persian].
- Behzadi, B. (2010). *Azerbaijani-Persian Dictionary (Turkish)*, vol. 3 edition, Tehran: Farhange Moaser .[Persian].
- Blochet, E. (1932). *Catalogue des manuscrits turcs*. Tome I. nos1-572, Paris: bibliotheque Nationale.[In French].
- Christensen, A. (2009). *Kianian*, translated by Z. Safa, 2 edition, Tehran .[Persian].
- Christensen, A. (1993). *The Kayanians*. India: K.R. Cama Oriental Institute.
- *Datestane Dinig* (1977). Edited by Tahmoursuddin Shah Angelsaria. By M. Navabi, Shiraz: Pahlavi University. [Persian].
- Dehkhoda, A. (1994). *Loghatnama*, 12 - 15, Tehran: Dictionary Foundation and University of Tehran .[Persian].
- Dehlavi, M. (1604). *Moaiedol-fozala* [manuscript], National Library Vol. 815795 .[Persian].
- Domínguez, C., Saussy, H., & Villanueva, D. (2014). *Introducing Comparative Literature: New Trends and Applications*, Routledge.
- Ebne Manzoor, M. (1988). *Arabic Language*, Beirut: Darahiyah Al-Tarath Al-Arabi [Arabic].

- Farahidi, K. (1985). *Al-Ain*, research by M. Al-Makhzoumi and I. Al-Samarai, Qom: Dar al-Hijra. [In Arabic].
- Farrokhisistani (1971). *Divan*, M. Dabirsiaghi, Tehran: Zavar. [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2007). *Shāh-nāma*, 8..., Edited by J. Khaleqi Mutlaq, Tehran: The Great Islamic Encyclopedia. [In Persian].
- Flugel, G. (1865). *persischen und turkischen Handschriften*, Wien.
- Ghaemi, F. (2020). Why does Ferīdōn mean the «third» meaning? Solving of the Mystery of Ferīdōn word by A Study of Mythology based on Historical Linguistics (Diachronic Etymology)», *Linguistic Essays*, 56, 337-362. [In Persian].
- Ghafouri, R. (2019). *Seven Epic*, Tehran: Mirase Maktoob. [In Persian].
- Gorgani, F. (1952) *Vis-o Ramin*, edited by M. Mahjoub, Tehran: Andisheh Publishing House [In Persian].
- Hedayat, R. (1871) *Dictionary of Anjomanaraie Nasiri* [Lithography], edited by A. M. Tabari, Tehran: Ali Qoli Khan Khan Factory. [Persian].
- Holmes, U. (1945). Comparative Literature: Past and Future, American Colleges and Universities. *Studies in Philology*, 42(3), 440-451.
- Ibne Athir, M. (No-Date). *Al-Nahayat...*, edited by Ahmad Zawi and M. Tannahi, Beirut: Scientific Library. [In Arabic].
- Jamaluddin Abdul Razzaq Isfahani, M. (1942). *Divan*, Edited by V. Dastgerdi. No Publisher. [In Persian].
- Joveini, A. (1996). *The battle of ideas in the epic of Rostam and Esfandiar*, University of Tehran [In Persian].
- Joveini, A. (2004). *Rostam and Sohrab*, University of Tehran. [In Persian].
- Jovini, A. (1977). *History of Jahangoshaie Joveini*, edited by M. Qazvini, Leiden: Brill. [In Persian].
- Justi, F. (1895). *Iranisches Namenbuch*, Marburg, N. G. Elwert.
- Kashfi, S. (1972). *Fotovat-nama Sultani*, Tehran: Iran Cultural Foundation [In

- Persian].
- Kazzazi, M. (2006). *Name Bastan*, Vol. 6, Tehran. [In Persian].
  - Kazzazi, M. (2007). *Tondbadi az Kanj: Interpretation of Rostam and Sohrab*, Tabriz: Aydin [In Persian].
  - Kazzazi, M. (2010). Qahraman, *Journal of the Faculty of Literature and Humanities*, University of Tehran, Vol. 189. [In Persian].
  - Khaleqi Mutlaq, J. (1991). On the weight of Shāh-nāma, *Iranshenasi*, 5, 48-63. [In Persian].
  - Khaleqi Mutlaq, J. (2013). Garshasp, *Ferdowsi and Shāh-nāma Sarai*, Tehran: Adab Academy, 412-418 [In Persian].
  - Khaleqi Mutlaq, J. (1994). *Gole Ranj-haie Kohan*, by Ali Dehbashi, Tehran: Center [In Persian].
  - Khaqani, B. (1997). *Divan*, edited by M. J. Kazazi, Tehran: Markaz. [In Persian].
  - Khatibi, A. (2012). Garshasp or Yarshasp?, *In honor of Dr. Nesari*, Tehran: Adab Academy, 155-164. [In Persian].
  - Kipfer, B. (1984). *Work Book of Lexicography*. Exeter. A. Wheaton & Co. Ltd.
  - Luthania, H. (2010). *Kurdish Epics*, Tehran: Samira. [In Persian].
  - Madigan, D. (2001). *The Qur'ān's Self Image: Writing and Authority in Islam's Scripture*, Princeton University Press.
  - Masoud Saad Salman (1986). *Divan*, edited by M. Nourian, Tehran: Kamal Esfahani [In Persian].
  - Mawlawi, J. (1989). *Kolliate of Shamse Tabrizi*, Tehran: Amirkabir. [In Persian].
  - Moezzi, M. (1984). *Divan*, edited by N. Hiri, Tehran: Marzban. [Persian].
  - Moïnfar, M. Dj. (1970). *Le vocabulaire arabe dane le Livre des Pois de Firdausi*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden. [In French].
  - Mojani, S. (1998 and 2001). *Index of Persian Manuscripts of the Institute of Manuscripts of Tajikistan*, vol. 1&3, Tehran: Center for Central Asian Studies,

- Ministry of Foreign Affairs .[In Persian].
- *Mojmal-ol Tavarikh val-ghesas* (1940). edited by M. Bahar, Tehran: Kalal Khavar [In Persian].
  - Molé, M. (1953). “L’épopée iranienne après Firdosi,” *La Nouvelle Clio* 5, 377-93.[In French].
  - Nafisi, A (1977) .*Dictionary of Nafisi*, Tehran: Khaiiam Publications. [In Persian].
  - Ghobadiani, N. Kh. (1992). *Divan*, Edited by M. Minavi and M. Mohaghegh, University of Tehran [In Persian].
  - Pertsch, W. (1888) *Die Handschriften-verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin: bd. Verzeichniss der persischen handschriften*, Vol 4, Berlin: Preussische Staatsbibliothek.
  - Pertsch, W. 1889) *Die Handschriften-verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin: bd. Verzeichniss der türkischen handschriften*, Vol 6 , Berlin: Preussische Staatsbibliothek.
  - Popara, Z. F. H. (2008). *Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts: From the Ghazi Husrev-Beg Library in Sarajevo*, Vol 16. London & Sarajevo: AL-Furqan Islamic Heritage Foundation.
  - Pourdavood, I. (2002). *Farhang-e Iran-Bastan*, Tehran: asatir [In Persian].
  - *Rasaele Javanmardan* (1992). Edited by M. Asraf, 2 edition, Tehran: Moein [Persian].
  - Rashidi, A R T.(1959). *Farhang-e Rashidi*, 2c, edited by M. Abbasi, Tehran: Barani [In Persian].
  - Rastegarfasaei, M. (1995) *The Epic of Rostam and Sohrab*, Tehran: Jami [In Persian].
  - Rastegarfasaei, M. (1997): *The Epic of Rostam Va Esfandiar*, Tehran: Jami [In Persian].
  - Saālebi, A. (1900). *Ghorar-e akhbar Molook-al fors va Siarehom*, edited and translated by H. Zuttenberg, Paris: Imperial-National [In Arabic].

- Safavi, C. (2009). *An Introduction to Semantics*, Tehran: Surah Mehr [In Persian].
- Safi-zade, S. (1997). *Nameie Saranjam... (the ancient text of Yarsan)*, Tehran: Hirmand [In Persian].
- *Sām-nāma* (2014). edited by V. Royani, Tehran: Mirase Maktoob. [Persian].
- Sanaei, A. (1958). *Divan*, edited by M. Mosaffa, Tehran: Amirkabir [Persian].
- Shoar, J., & Anwari, H. (1985). *The Tragedy of Rostam and Sohrab*, Tehran: Qatre. [Persian].
- Suhrawardi, S. (1994). *Manuscripts of Sheikh Ishraq*, edited by Hossein Nasr, vol. 3, Tehran: Research Institute for Humanities and Cultural Studies. [Persian].
- Tabrizi, M.Ibn. H. Kh. (1984). *Borhane Qatee*, by M. Moein, Tehran: Amirkabir [Persian].
- Vatvat, R. (1961). *Divan*, edited by S. Nafisi, Tehran: Barani. [Persian].
- *Wisparad* (1989). translated by I. Pourdawood, edited by B. Farahvashi. 2 edition, University of Tehran. [Persian].
- Wolff, F. (1965): *Glossar zu Firdosis Schahname*, Reprint, Hildesheim: Georg Olms.
- *Yadegar Zariran* (1996). edited and translated by Y. Mahyarnavabi, 2 edition, Tehran: Asatir. [Persian].
- Yahaghi, M.J.(1992). *Behin-name-ie Bastan*, Mashhad: Beh-nashr. [In Persian].
- Zabidi, M. (1889). *Tajol-Aroos...*, Beirut: Dar al-Maktab al-Hayat [In Arabic].
- Zabidi, M. (1889). *Tajol-Aroos...*, Beirut: Dar al-Maktab al-Hayat [In Arabic].
- Zadesparam (2007). *Vazidegihaie Zadesparam*, edited and translated by M. Rashed Mohasl, 2nd edition, Tehran: Research Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- *Zande Bahman Yasn* (2007). edited and translated by M. Rashed Mohasl, 2nd edition, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Ziaezari, S., Farzaneh, B., & Dibaji, E. (2019). Phonological processes in the Qur'an; the case study of Abdal , *Linguistic Essays*, 10(2), 73-98. [In Persian].